

บทกวีนิราศ
ตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่

นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ
รวบรวบ

895.9/1008
ก726ป

กรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นคู่มือทัศนศึกษา
โครงการประกาศเกียรติคุณครูภาษาไทยดีเด่น
๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๙

หอสมุดแห่งชาติ
สาขาจังหวัดชลบุรี

บทกวีนิราศ
ตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่

นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, *พิมพ์รวม*
รวบรวบ

กรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นคู่มือทัศนศึกษา
โครงการประกาศเกียรติคุณครูภาษาไทยดีเด่น
๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๕

บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่

นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ รวบรวม

เลขหมู่หนังสือ ๘๕๕.๘๑๑๐๘๒

ISBN 974-7929-00-7

พิมพ์ครั้งแรก ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๐๔

กรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นคู่มือในการจัดวรรณคดีสัญจร
ตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๒๕

กรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นคู่มือทศศึกษา โครงการ
ประกาศเกียรติคุณครูภาษาไทยดีเด่น

เลขที่ ๓๐
เลขที่ ๘๘.

เลขที่ ๘๙๕.๙๑๑๐๐๘
ถ ๗๒๖๖

เลขทะเบียน นมอ. พท ๕๕๖๖ d49045
049045

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์

๒๙๙/๑-๒-๘ ถนนลาดหญ้า คลองสาน ก.ท. ๑๐๖๐๐ โทร. ๔๘๗-๓๙๗๓, ๔๘๗-๓๙๙๔

นายบุญเห็น เล่าสกุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ตุลาคม ๒๕๒๙

คำนำ

เนื่องในโอกาสที่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติทำการรณรงค์เพื่อสร้างนิสัยรักการอ่าน กระทรวงศึกษาธิการตระหนักดีว่า ครุภาษาไทยเป็นบุคคลสำคัญยิ่งในการปลูกฝังเยาวชนให้รักการอ่านหนังสือไทย และจะสามารถทำให้โครงการเพื่อการอ่านหนังสือนี้สัมฤทธิ์ผล ครุภาษาไทยผู้ทิศตนเพื่อการสอนหนังสือทั่วประเทศ คือบุคคลกลุ่มแรกที่ทำให้คนไม่รู้หนังสืออ่านออกเขียนได้ นักพัฒนาความรู้ขั้นพื้นฐานไปสู่วิทยาการก้าวหน้าจึงไม่ควรถูกมองข้าม แต่ควรได้รับการยกย่องประกาศเกียรติคุณ และด้วยเหตุดังกล่าว กระทรวงศึกษาธิการจึงได้มอบให้กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรดำเนินการโครงการประกาศเกียรติคุณครุภาษาไทยดีเด่น เพื่อให้บรรลุลวัตถุประสงค์ในการสรรหา และประกาศเกียรติคุณครุภาษาไทยดีเด่น ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ เป็นปีแรก

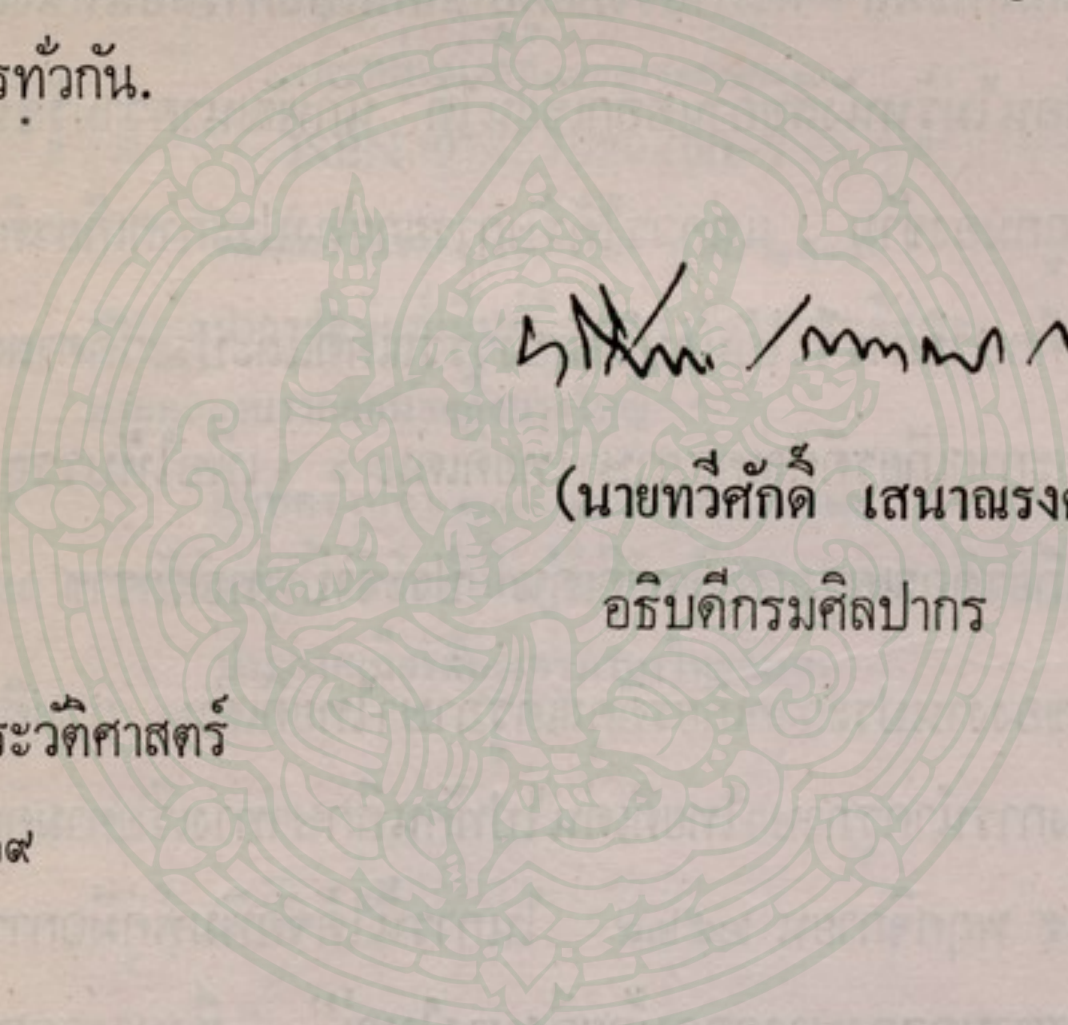
ส่วนหนึ่งของงานประกาศเกียรติคุณครุภาษาไทยดีเด่น กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ได้มีโครงการนำครุภาษาไทยดีเด่นไปทัศนศึกษาทางเรือตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่ ในวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๘ ในการนี้ได้จัดพิมพ์คู่มือการเดินทางคือหนังสือเรื่อง “บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่” ซึ่งนางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ผู้อำนวยการกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รวบรวมขึ้นไว้เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกอักษรศาสตร์และวรรณคดี กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ โดยพิมพ์ร่วมกับเรื่อง “วรรณคดีสัญจรในจังหวัดนนทบุรี” ซึ่งนายเขียน ยิ้มศิริ แปลจากเรื่อง Literary Trip in Nonthaburi ของศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี

บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่นี้ เป็นบทร้อยกรองของกวีคนสำคัญหลายท่าน โดยคัดเลือกเฉพาะบทที่พรรณนาถึงสถานที่สองฝั่งน้ำ ตั้งแต่ลำคลองบางกอกน้อยถึงบางกอกใหญ่ ตลอดจนไปจนออกแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามตลาดขวัญ นนทบุรี ในการ

จัดพิมพ์ได้บอกเส้นทางไว้ที่บทนำเรื่อง พร้อมมีภาพและแผนที่ประกอบท้ายเล่มด้วย ส่วน
ที่มาของบทกวีนิพนธ์นั้นได้บอกเรื่องและนามกวีแต่ละท่านกำกับด้วยทุกแห่งแล้ว

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์หนังสือบทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่ และ
การจัดทัศนศึกษาได้รับทุนสนับสนุนจากธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด กรมศิลปากรรู้สึกซาบซึ้ง
ในความร่วมมือดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

กรมศิลปากรหวังอย่างยิ่งว่า การทัศนศึกษาครั้งนี้จะเป็นความประทับใจครั้งหนึ่ง
ในชีวิต และหนังสือเรื่องบทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่ คงจะอำนวยประโยชน์
แก่ผู้ที่สนใจตามควรทั่วกัน.

๙/๙๙ / ๙๙๙๙

(นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

๓๑ ตุลาคม ๒๕๒๙

สารบัญ

[illegible]

บทกวีนิราศ

ตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่

นำเรื่อง

แต่เดิม แม่น้ำเจ้าพระยาตอนตั้งแต่เมืองนนทบุรี มาจนถึงกรุงเทพฯ นี้ คดเคี้ยวมาก เพราะลำแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมแยกเข้าทางทิศตะวันตกตรงหน้าเมืองนนทบุรีเก่า (บ้านตลาดขวัญ) ไปตามคลองแม่น้ำอ้อม ผ่านปากคลองบางใหญ่ แล้ววกลงใต้ผ่านที่ว่าการอำเภอบางกรวย หักเข้าคลองบางกรวย มาทะลุออกที่ตรงข้ามวัดเขมาภิรตารามไหลผ่านสามเสน มาจนถึงท่าช้างวังหน้า แล้วหักเข้าทางฝั่งตะวันออก อ้อมไปตามลำคลองบางกอกน้อย ผ่านปากคลองบางระมาด บางพรหม บางเชือกหนัง บางจาก บางแวก ภาษีเจริญ ไปออกคลองบางกอกใหญ่

มีเรื่องเล่าว่าคนเดินทางแวะหุงข้าวเช้ากินที่ปากคลองบางกอกน้อย แล้วนั่งเรือไปตามลำแม่น้ำเดิมนี้ ตกเย็นถึงปากคลองบางกอกใหญ่ จะหุงหาอาหารเย็น นึกได้ว่าลืมหม้อข้าวไว้ ณ ที่ซึ่งจอดเรือหุงข้าวกินตอนเช้า จึงขึ้นเดินบกลัดกลับไปเอาหม้อข้าว แล้วกลับมาหุงข้าวทานกินมื้อเย็น

สมเด็จพระไชยราชาได้โปรดให้ขุดคลองลัดจากปากคลองบางกอกน้อยถึงปากคลองบางกอกใหญ่ เมื่อระหว่าง พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๐๘๐ เมื่อขุดคลองลัดตอนนั้นแล้ว ต่อมากระแสน้ำเปลี่ยนทางเดิน ไหลชันลงทางคลองลัดที่ขุดใหม่ ทำให้แม่น้ำเดิมต้นเขินกลายเป็นคลอง และคลองขุดก็กว้างใหญ่ กลายเป็นแม่น้ำไปตั้งที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๐๐ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้โปรดให้ขุดคลองลัด เชื่อมคลองแม่น้ำอ้อมกับคลองบางกอกน้อย คือลำน้ำตอนระหว่างวัดสุวรรณคีรี (วัดขี้เหล็ก) ไปจนถึงวัดชะลอ เรียกว่า คลองวัดชะลอ และใน พ.ศ. ๒๑๗๘ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ก็โปรดให้ขุดคลองลัดเมืองนนทบุรีอีก คือลำน้ำตอนระหว่างหน้าบ้านตลาดขวัญ จนถึงปากคลอง

บางกรวย ต่อมากระแสน้ำเปลี่ยนทางเดิน คลองลัดเมืองนนท์ก็กลายเป็นลำน้ำเจ้าพระยาไป
ตั้งที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

กวีหลายท่านได้เดินทางผ่านคลองบางกอกน้อย ไปตามคลองวัดชะลอ แล้วไป
ตามคลองแม่น้ำอ้อม จนถึงบางใหญ่ เข้าคลองบางใหญ่ ไปออกแม่น้ำนครชัยศรี บางท่าน
ก็ผ่านเพียงคลองบางกอกน้อย คลองวัดชะลอ ไปออกคลองมหาสวัสดิ์ แล้วเกิดความบันเทิง
ใจให้สร้างวรรณคดีประเภทนิราศอันไพเราะไว้หลายเรื่อง เช่น

๑. กำกรวลศรีปราชญ์ (โคลง) ของ ศรีปราชญ์ สมัยอยุธยา
๒. นิราศพระประธม (โคลง) ของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ สมัยรัตนโกสินทร์
๓. นิราศพระแท่นดงรัง (กลอน) ของ นายมี แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ สมัยรัตนโกสินทร์
๔. นิราศสุพรรณ (โคลง) ของ สุนทรภู่ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ สมัยรัตนโกสินทร์
๕. นิราศพระประธม (กลอน) ของ สุนทรภู่ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ สมัยรัตนโกสินทร์
๖. นิราศสุพรรณ (กลอน) ของ นายมี แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ สมัยรัตนโกสินทร์
๗. นิราศพระปฐม (กลอน) ของ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) เข้าใจว่าแต่งราว พ.ศ. ๒๔๑๗
สมัยรัตนโกสินทร์

มีสถานที่ซึ่งกวีได้พรรณนาถึง ตามรายทางที่ผ่านไปดังต่อไปนี้

บทกวีนิราศ

ตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่

๑. คลองบางกอกน้อย

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ ถึง คลองบาง-
กอกน้อยไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

๐ ถัดถึงบางกอกน้อย	นอนรบบม
เรียมอยากกอดรักกรม	ตรากรตั้ง
วานกอกช่วยกอดกระตม	ดุดอก เรียมเอย
กอดรักเรียมเหลือทั้ง	ทอดทั้งกอดถอน ฯ

เมื่อ นายมี ไปพระแท่นดงรังผ่านมาถึงคลองบางกอกน้อยได้รำพันไว้ใน นิราศ
พระแท่นดงรัง ว่า

มาตะบึงถึงคลองบางกอกน้อย
ยิ่งเศร้าสร้อยเสียใจเป็นใหญ่หลวง
โถมหนักกลัดกลุ้มถึงพุ่มพวง
จนลบล่วงครรไลเข้าในคลอง
เห็นตลาดท้องน้ำประจำชาย
บ้างแจวพายอิงอ้อมมาช่อของ
เห็นสาวสาวแม่ค้ำน้ำประคอง
พื้มองมองปะตาน้ำเอ็นดู
ช่างงามเหมือนโฉมเฉลาเยาว์ยอก
ยังไม่ถอดกำไลใส่ตุ้มหู
น่าสงสารคอนพายมาชายพลู
ถ้าได้อยู่กับพี่จะดีครั้น ฯ

เมื่อ สุนทรภู่ ไปสุพรรณ ใน พ.ศ. ๒๓๘๔ ท่านพรรณนาถึงคลองนี้ไว้ใน
นิราศสุพรรณ ว่า

◎ เลี้ยวทางบางกอกน้อย	ลอยแล
บ้านเก่าเฝ้าเรือนแพ	พวกพ้อง
เจียบเหงาเปล้าอกแด	ดูแปลก แรกเคย
รำลึกนักรักร้อง	เรียกน้องในใจ ฯ

เมื่อผ่านมามากคราวหนึ่ง ครั้นไปพระประธม ใน พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่ กล่าวถึง
คลองนี้ไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

จนนาวาคลาคล่องเข้าคลองกว้าง
ตำบลบางกอกน้อยละห้อยหวน
ตลาดแพแลตลอดเขาทอดพวน
แลแต่ลั่นเรือตลาดไม้ชาคราว
ทุกเรือแพแลลั้บระงับเจียบ
ยั้งเย็นเยียบยามดึกให้นึกหนาว
ในอากาศกลาดเกลื่อนด้วยเดือนดาว
เป็นลมว่าวเฉื่อยฉิวหวิวหวิวใจ
โอบางกอกกอกเลียดให้เหือดโรค
อันความโศกนี้จะกอกออกที่ไหน
แม่นได้แก้วแววตามายาใจ
แล้วก็ไม่พักกอกคอกจริงจริง ฯ

คราว นายมี ไปเก็บอากาศสุพรรณ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ ก็พรรณนาถึงคลอง
บางกอกน้อยนี้ไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

ค่อยเลือนล่องเข้าคลองบางกอกน้อย
ดูเรียวร้อยเรือแพแม่ค้าขาย

ลางคนเล่าเจ้าการมกุฎมคทาย
 ไม่มีอายยศกับผู้ใด
 ที่ลางคนได้ระเบียบดูเรียบร้อย
 ไม่มากนักน้อยเจรจาฉฉาสัย
 มีคนช้อออิงคองไป
 ไม่มีใครชังชิงทั้งหญิงชาย
 ที่ลางคนมั่งมีเพราะชื่อน้อย
 มั่นทั้งขอทั้งรับเอาฉิบหาย
 ลางลำเมี่ยงแจวหัวผัวแจวท้าย
 คุสบายตามประสาเขาหากิน ฯ

ส่วน หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) กล่าวถึงคลองบางกอกน้อยไว้ใน นิราศพระ-
 ประถม ว่า

อรุณรุ่งเรืองแสงแจ้งกระจ่าง
 เข้าคลองบางกอกน้อยละห้อยหา
 ฉันท์จับใจใช้จิตนั้นคิดมา
 จะหาหาหมอกอกกชาชอกกาย
 ฉันท์อยู่บางกอกใหญ่ยังไม่ถอย
 บางกอกน้อยๆจะให้ใจหาย
 แม้เฝ้าบางนางกอกคอกจะคลาย
 บางไม่คล้ายเฝ้าบางไม่สร้างครวญ ฯ

๒. วังหลัง

วังหลัง คือที่ปัจจุบันนี้เป็นบริเวณโรงพยาบาลศิริราช กรุงเทพมหานคร กวี
 หลายท่านที่ผ่านวังหลังได้พรรณนาไว้ต่าง ๆ กัน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช-
 สนิท ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน นิราศพระประถม ว่า

◎ วงหลังแลอนาถไอ้
ไ้ราชผู้ผ่านวง
ถวิลนชแม่เนาหลัง
ร้างคู่จักกัน

อนิจจัง
วิบัติสัน
ลับเนตร พี่เอย
ประดาขเพียงวงหลัง ฯ

◎ เห็นวงร้างคิดร้าง
ร้างเรศรักเรียมจร
เจียรใจจะขาดรอน
หวดกลับคิดอายต้อง

แรมสมร แม่ฤา
จากน้อง
รนสวาคี ราแม่
ตัดน้ำใจจร ฯ

นายมี กล่าวไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

ถึงวังหลังเห็นวังสงัดเงียบ
เย็นยะเยียบรกรานิจาเอย
แต่ก่อนเปรี๊ยะเรื่องฟ้าสง่าเอย
พระคุณเคยเห็นเกล้าชาวบุรี ฯ

ส่วน สุนทรภู่ นั้น มีความสัมพันธ์กับวังหลังมาก โดยที่มารดาได้เป็นนางนม
พระธิดาในกรมพระราชวังหลัง สุนทรภู่เคยอยู่ในวังหลังกับมารดา และได้ถวายตัวเป็นข้าใน
กรมพระราชวังหลังมาตั้งแต่ยังเด็ก ได้รับการศึกษาที่วัดชีปะขาว (ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า)
จนกระทั่งรุ่นหนุ่ม ได้ลอบรักใคร่กับหญิงชื่อจันทร์ ซึ่งต่อมาสุนทรภู่อีกได้จันทร์เป็นภรรยา
ทำนองเจ้าครอกข้างในช่อทองอยู่ ซึ่งเป็นอัครชายาในกรมพระราชวังหลังจะยกประทาน แต่
สุนทรภู่อยู่กับจันทร์ไม่ยืดยาว ภายหลังหย่าร้างกัน สุนทรภู่มีภรรยาอีกชื่อนิม และจันทร์ก็มีสามี
ใหม่ สุนทรภู่อยังคงรำลึกถึงจันทร์อยู่เสมอ จึงได้รำพึงเป็นความเปรียบเปรยถึงจันทร์ไว้ใน
นิราศต่าง ๆ หลายเรื่องและหลายครั้ง

ใน นิราศสุพรรณ ของ สุนทรภู่ กล่าวไว้ว่า

◎ วังหลังครึ่งหนุ่มหน้า
เคยอยู่ชชชชชช
ยามนทเคยเลย
ต่างชนอนแอบเกล้า

น้องเอย
คำเข้า
ลืมพัก ที่แฮ
คลาดแคล้วแล้วหนอ ฯ

บางวันน้อย หรือวัดอมรินทราราม อยู่ปากคลองบางวันน้อย ซึ่งในวรรณคดีประเภทนิราศ กล่าวถึงไว้ดังนี้

สุนทรภู่ เขียนไว้ใน นิราศพระปฐม ว่า

บางวันน้อยน้อยจิตด้วยพิสมัย
น้อยหรือใจจืดจางให้หมองหมอง
หมายว่ารักจักได้พึงเหมือนหนึ่งน้อง
ให้เจ้าของชายหน้าทั้งตาปี ฯ

ใน นิราศพระปฐม ของ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) กล่าวถึงบางวัน ไว้ดังนี้

ถึงบางวันว่าใจอาไลยสมร
เหมือนเรียมจรจากนางมาห่างเห
ให้ว่าทรวงห้วงหลังอยู่ลี้เล
มาว่าเหวอ้างว่างอยู่วังเวง ฯ

๔. วัดอมรินทราราม

วัดอมรินทราราม อยู่ปากคลองบางวันน้อย ซึ่งแยกจากคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดบางวันน้อย ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ยกขึ้นเป็น พระอารามหลวง ตั้งพระอธิการวัดนี้เป็นพระราชาคณะ ต่อมาในรัชกาลที่ ๑ กรมพระราชวังหลังทรงสถาปนาใหม่ และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้โปรดพระราชนามใหม่ว่า วัดอมรินทราราม ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์ ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดให้ปฏิสังขรณ์อีก ในวัดนี้มีวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางจำลอง มักเปิดให้ประชาชนนมัสการ ในกลางเดือน ๓ ทุกปี มาภายหลังเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ วัดนี้ถูกระเบิดทำลายเสียหายมาก คงเหลือแต่โบสถ์น้อยซึ่งอยู่ริมทางรถไฟเป็นโบสถ์เก่ามีมาแต่เดิม มีพระพุทธรูปเรียกว่า หลวงพ่อวัดโบสถ์น้อย ซึ่งชาวธนบุรีนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์มาก วัดนี้ได้รับการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ บ้างในภายหลัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพรรณนาไว้ใน นิราศ
พระประชม ของพระองค์ท่านว่า

◎ อัมรินทร์วาศเพียง
โสภาคย์พ่างภพอินทร์
ขอเดชสุชามบดินทร์
กำจัดคชกรรมล้าง

อัมรินทร์ สฤษคฤา
อาจอ้าง
พำนักรู้ นุชแม่
เหล่าชูชิ่งโถม ฯ

๕. โรงเรือ

เป็นที่เก็บเรือพระที่นั่งและเรือรูปสัตว์ต่าง ๆ อยู่ในแขวงศิริราช เขตบางกอก
น้อย กรุงเทพมหานคร โรงเรือน ชาวต่างประเทศสนใจไปชมกันวันละมาก ๆ ปัจจุบันเป็น
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี กรุงเทพมหานคร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ทรงพระนิพนธ์ถึงโรงเรือ
ไว้ใน นิราศพระประชม ว่า

◎ โรงเรือเรียดฝั่งตั้ง
ไชยกิ่งโขนชู
วานเรือช่วยรับพยุ
เชอญ์ร่วมนาเวศให้

ตาคู
ท่านไว้
พลันพราก มาเฮย
สว่างร้อนเรียมโรย ฯ

๖. บ้านบุ

บ้านบุเป็นตำบล (แขวงบ้านบุ) ขึ้นในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ปัจจุบัน
มีตลาดบ้านบุ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน นิราศ
พระประชม ว่า

◎ บ้านบุษปะภาชนพ้อง
 ซ่อนซ่อนเพียงจิกวาง
 สุธะยพิไกลนาง
 แม่แม่มาได้ด้วย

อุระภางค์ พี่เอ๋ย
 ซิพย์ม้วย
 นั้บทุ้ม โมงแม่
 คับร้อนซ่อนหาย ฯ

ในคราวสุนทรภู่ไปสุพรรณ เมื่อผ่านบ้านบุ ก็ได้รำพันถึงหญิงชื่อจันทร์ ซึ่งเคย
 เป็นภรรยา แล้วเลิกร้างกันไปได้คู่ใหม่ คงจะอยู่ที่บ้านบุนี้ สุนทรภู่ จึงเขียนเปรียบเปรย
 ไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

◎ ยลย่นบ้านบุคัง
 ชุกคึกเคยชมจันทร์
 ยามยากหากบั้นกัน
 มีคู่ชูชันหน้า

คิซ๊ะ
 แจ่มฟ้า
 กินชีก ฉลิกแซ
 นุชปลั้มลิ้มเค็ม ฯ

◎ เสียทายสายสวาทไ้อ้
 รักพี่มิโทษกร
 จำจากพรากพลัดสมร
 เสียนุชชุกทรวงต้อง

ฮาวรณ์
 กับน้อง
 เสมอชีพ เรียมเอ๋ย
 แดกฟ้าผ่าสลาย ฯ

นายมี พรรณนาไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

ถึงบ้านบุบุขันสนั่นก้อง
 เขาหลอมทองเทถ่ายละลายไหล
 ทรวงพี่ร้อนเหมือนหนึ่งทองในกองไฟ
 ทำกระไรร้อนเราจะเบาบาง ฯ

หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ก็กล่าวถึงบ้านบุ ใน นิราศพระปฐม ด้วยเช่นกัน ว่า

ถึงบ้านบุบุขันเขววันค้อน
 เหมือนพี่ช้อนทรวงคึงคึงผิงผิง
 เขาหลอมทองเทถ่ายละลายเลง

ฝร้อนร่งในอร่ายิ่งกว่าทอง
 ถึงทองร้อนร้อนเพลิงตะเกิงกำ
 พอถูกน้ำเย็นทั่วไม่มัวหมอง
 อันร้อน^{๘๕๕} ฝน^๕ ถึง^๕ น้ำ^๕ ทิ้ง^๕ ล้า^๕ กลอง
 อย่ามาลองดูบชะโลมไม้โสมนัส ฯ

๗. วัดสุวรรณาราม

วัดสุวรรณาราม ตั้งอยู่ฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เดิมชื่อ
 วัดทอง เป็นวัดโบราณ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้โปรดให้สถาปนา
 ใหม่แล้วพระราชทานนามว่าวัดสุวรรณาราม ต่อมารัชกาลที่ ๓ ได้ทรงปฏิสังขรณ์ทั่วทั้ง
 พระอาราม ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังงดงามมาก

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ทรงพรรณนาถึงวัดนี้ไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ วัดสุวรรณบรรโบสถ์ล้ำ	ลายสุวรรณ
กระจำงแจ่งแสงจันทร์	แจ่มจ้า
ถวิลภักตร์พิมลพรรณ	โณภาษ นามแม่
ยามเมื่อผักผิวหน้า	พิศหน้าชวนชม ฯ

นายมี กล่าวไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

ถึงวัดทองทองทาอยู่ปลาบเปล่ง
 ฝี่แลเล็งเนื้อทองไม่หมองหมาง
 ฝี่ลิดถึงแหวนทองที่น้องนาง
 เคยสำอวใส่อวดประกวดกัน
 ฝี่เคยขอแหวนยอคน้องทอดให้
 มาสอดใส่นิ้ววบแล้วรับขวัญ
 ไ้ออกเอ๋ยเคยชื่นทุกคืนวัน
 คิดถึงขวัญนัยนัยยังอาวรณ์

ส่วน สุนทรภู่ นั้น กราบท่านไปนมัสการพระประธมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้เขียน
รำพันถึงน้องสาวต่างบิดาสองคนชื่อฉิม และ นิม ซึ่งทั้งฉิมและนิมถึงแก่กรรมแล้ว และได้
ปลงศพที่วัดทอง หรือวัดสุวรรณารามนี้ สุนทรภู่จึงรำพึงไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

ถึงวัดทองหมองเศร้าให้เหงาเงียบ

เย็นยะเยียบหย่อมหญ้าป่าช้าผี

สงสารฉิมนิมน้องสองนารี

มาปลงที่เมรุทองทั้งสองคน

ขอบุญญาทานิสงส์จำนงสนอง

ช่วยส่งสองศรีสวัสดิ์ไปบุญสุนัน

ศิวาลัยไตรภพจบสกล

ประจวบจนจะได้พบประสบกัน ฯ

นอกจากนี้ สุนทรภู่ ยังกล่าวถึงหญิงอีกผู้หนึ่ง ออกชื่อว่าเกสรฯ ซึ่งคงจะเป็นหญิง
ที่สุนทรภู่หลงรักเขาข้างเดียว และหญิงนั้นก็ตายไปแล้ว ได้ปลงศพที่วัดนี้เช่นกัน ว่าไว้ดังนี้

ทั้งแก้วเนตรเกสรามณฑาทิพย์

จงลอยลืบล่วงถึงสรวงสวรรค์

จะเกิดไหนได้อยู่คู่ชวัน

อย่ามีอันตรายเป็นเหมือนเช่นนี้ ฯ

ใน นิราศสุพรรณ ของ นายมี พรธมนาวัวว่า

ถึงวัดทองทัศนาคูหาวาส

คิดถึงบาทบพิตรเหมือนจิตหวัง

เคยเสด็จมาที่นบละครวัง

ทั้งเรือดงเรือกันเป็นหล่นไป

ด้วยทรงพระราชศรัทธาอุทิศสาหะ

ถวายพระกฐินทิพโกไสย

สร้างกุศลต่างต่างทุกอย่างไป

ตั้งพระทัยหมายประโยชน์โพธิญาณ ฯ

ก็อีกผู้หนึ่งที่กล่าวถึงวัดทอง ไว้ในนิราศของท่านด้วย คือ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์)
เขียนไว้ใน นิราศพระปฐม ว่า

ถึงวัดทองหมองคล้ำสลาย
ไม่เหมือนสายสร้อยทองผ่องจรัส
จากแม่ผิวทองคำเพราะกรรมชด
ชมแต่วัดทองสร้างเกิดต่างทอง ฯ

๘. วัดศรีสุदारาม

เมื่อเร่เล่นไปตามทางในนิราศนี้ ไม่นานก็จะถึงวรรณคดีสถานอีกแห่งหนึ่ง คือ
วัดชีปะขาว หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า วัดศรีสุदारาม ตั้งอยู่ฝั่งใต้ของคลองวัดนี้เดิมเรียกกัน
ว่า วัดชีผ้าขาว หรือวัดชีปะขาว บางที่เรียกวัดปะขาวก็มี เป็นวัดโบราณ มีมาก่อนสมัย
รัตนโกสินทร์ ครั้นในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และ
กรมสมเด็จพระศรีสุदारักษ์ ได้ทรงสถาปนาใหม่ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ปฏิสังขรณ์ แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า วัดศรีสุदारาม

เมื่อ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เสด็จผ่านวัดชีปะขาวก็ทรงมีอารมณ์ในเชิงกวีและ
ทรงเปรียบเทียบโดยกล่าวอ้างตัวละครเอกในวรรณคดี คือ อิเหนาและบุษบา ตอนปะตาปา
ไว้ใน นิราศพระปฐม ว่า

◎ ชีปะขาวนามชื่ออ้าง	ชิงน
ฤว่าชีสัปรด	แต่ก
ชวนตาปะขาวชน	โตนลวก หอยแฮ
เหตุจึงปรากฏ	ชื่อไว้สำคัญ ฯ
◎ ถวิลปางรเด่นคลังไคล	แหรน
เสมออกเรียมแรมวง	คลังน้อง
ห้วงหน้าระวังหลัง	หลายห้วง ห่วงแฮ
ห้วงสุดห้วงห่างห้อง	ห้วงให้ใจโหย ฯ

นายมี อีกคนหนึ่ง เมื่อผ่านวัดนี้ ในคราวไปพระแท่นดงรัง ได้รำพันไว้ใน นิราศ
พระแท่นดงรัง ของตน ว่า

มาถึงวัดชีปะขาวยิ่งเศร้าสร้อย

นาวาลอยลပ်ไปไกลสมร

พี่กล่ากลืนโศกอานาทร

สะท้อนถอนจิตใจไม่สบาย ฯ

เข้าใจกันว่า วัดนี้เป็นสำนักศึกษาในวัยเยาว์ของ สุนทรภู่ กวีเอกของไทย เพราะ
ท่านได้เขียนเล่าไว้ใน นิราศสุพรรณ ของท่านว่า

◎ วัดปะขาวคราวรู้

เรียนเขียน

ทำสูตรสอนเสมียน

สมุคน้อย

เดินระวางระว่างเวียน

หว่างวัด ปะขาวเอย

เคยช่นกลืนกลืนสร้อย

สวาทห้องกลางสวน ฯ

นอกจากนั้น ชะรอย สุนทรภู่ จะมีความในใจไม่สบสมอารมณ์จากหญิงม่าย
รูปร่างขาวสวยชื่อ ศรีสาคร ท่านจึงได้เขียนเปรียบเทียบกับไว้ใน นิราศพระปฐม เมื่อผ่าน
หน้าวัดชีปะขาวนี้ว่า

วัดปะขาวขาวเหลือเชื่อไม่ได้

ด้วยดวงใจเจ้ามันคล้าดำมืดหมี

แม่หม้ายสาวขาวโศกโกลกมี

เหมือนแม่ศรีสาครจะอ่อนเอย

โอ้เคราะห์กรรมจำกลาคนิราศร้าง

เพราะขัดขวางความในเหมือนไขว่เฉลว

ทั้งเกลียดล้นนินทาพาลาเลว

เหมือนคว้นเปลวปลิวต้องให้หมองม่อม

เสียตายแต่แม่ศรีเจ้าพี่เอย

จะชวคเชยชวคชิตสนิทสนอม

เหมือนดอกไม้ไกลแกนเพราะแต่นคอม

ใครแปลงปลอมปลิศอยมันต์อยตาย ฯ

และคราวไป พระประชม เมื่อผ่านหน้าวัตระมั่งได้กล่าวขวัญถึงแม่ศรีสาครผู้^๕ไว้
เป็นข้อความเปรียบเปรยก็ครั้งหนึ่งว่า

ยังเหลือแต่แม่ศรีสาครอยู่

ไปสิงสู่เสน่หานางสาหัส

จะเชิญเจ้าเท่าไรก็ไม่ลง

ให้คนทรงเสียใจมิได้เซย ฯ

กวีอีกท่านหนึ่ง คือ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ได้กล่าวถึงวัชชีปะขาวไว้ในบทนิพนธ์
นิราศพระประชม คราวไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ว่า

วัชชีปะขาวชาวชีก็มีเหลือ

ไม่เหมือนเนื้อนวลสาวที่ชาวข่า

จะแลไหนก็วิไลวิลาสล้ำ

ดังหนึ่งน้ำทิพสุรามายาทรง ฯ

๕. บางขุนนนท์

บางขุนนนท์ อยู่ทางฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย เป็นตำบล (แขวงบางขุนนนท์)
ขึ้นในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน นิราศพระประชม ว่า

◎ บางขุนนนท์ชื่ออ้าง

แต่ปาง

รอยชื่อขุนนายบาง

บอกไว้

ขุนเอยนิราศนาง

นอนเปลี่ยว มาพ่อ

ขุนช่วยบอกยาวให้

รีบร้อนตามเรียม ฯ

สุนทรภู่ คราวไปพระประธม ก็กล่าวถึงบางขุนนนท์ ไว้ใน นิราศพระประธม
เช่นกัน ท่านเขียนไว้ว่า

บางขุนนนท์ต้นลำพูคิ่งห้อย
เหมือนเพชรพร้อยพลอยพราวสว่างไสว
จังหวังร้องร้องเสียงเรไร
จะแลไหนเงียบเหงาทุกหย้าเรือน ฯ

ส่วน หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) นั้น เมื่อถึงบางขุนนนท์ก็ได้แสดงชั้นเชิงกวีของท่าน
โดยพรรณนาไว้ใน นิราศพระประธม ด้วย แต่ได้พรรณนาภายหลังจากที่ได้กล่าวถึงบางผัก
หนามและบางบำหรุแล้ว ว่า

โอดมทายาหยีของพี่เอ๋ย
เมื่อไรเลยจะได้ชมประสมสอง
แม้นดอกฟ้าคลาเคลื่อนลงเหมือนปอง
ก็ไม่ต้องขวยชวนเที่ยวชนชุก
เมื่อเข้าที่ปฏิพัทธบัลลังก์
จะกล่าวกลอนกล่อมเล่นให้เป็นสุข
บางขุนนนท์พิศต้องทนเหมือนนนทก
สุดจะปลุกปล้ำใจให้สบาย ฯ

๑๐. บางผักหนาม

บางผักหนาม มีคลองบางผักหนามแยกจากคลองบางกอกน้อย ทางฝั่งเหนือ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ถึงบางผักหนามนี้
ไว้ใน นิราศพระประธม ของพระองค์ท่านว่า

◎ บางผักหนามนึกเสียน	ศักรุ นุชนา
เรียมบาราศเยาวุ-	รยาตรแล้ว
อยู่หลังเกลือกปวงริปู	ปองเสน่ห์
ใครจักกรรขนิษฐ์แผ้ว	แผกพันพาลไภย ฯ

หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ก็อีกท่านหนึ่ง ได้ร่ำพันเชิงนิราศเกี่ยวกับบางผักหนามไว้ใน นิราศพระปฐม ของท่านว่า

ไอ้พู่เอกเมขลาจะหาไหน
แต่จากไปมิได้คืนมาเห็นหวง
ที่รินน้ำทำร่อเหมือนพ้อลง
ร่อให้วังคำตอสิรอตาย
ไอ้ที่ยุบบุบไถลนั้นไม่หัก
เช่นที่รักมิได้ชมเหมือนสมหมาย
บางผักหนามยามยากหากเสียตาย
ได้ตั้งกายมาเพราะปามผักหนามคอง ฯ

๑๑. บางบำหรุ

บางบำหรุ ตั้งอยู่ฝั่งเหนือของคลองบางกอกน้อย ปากคลองบางบำหรุมีวัดนายโรง และตอนลึกเข้าไปในลำคลองบางบำหรุ ก็ยังมีวัดบางบำหรุอีกวัดหนึ่ง

ถ้าสรवलศรีปราชญ์ ซึ่งน่าจะนับได้ว่า เป็นวรรณคดีเชิงนิราศเรื่องเอก ในประวัติวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาและเป็นแบบแผนของการแต่งโคลงนิราศในยุคหลังสืบมาจนทุกวันนี้ ได้กล่าวถึงบางบำหรุไว้ว่า

◎ ฝ่ายสงฆ์โนกให้	หานาง แม่ฮา
รยมทนทึงแทงโลม	ลีนเล่า
มาดลบำระคราว	ครวญสวาสติ
ให้บำระหน้าหน้า	จอกใจ ฯ

◎ บำระบำราชแก้ว	กุ่มา
จักบำรุงใครใคร	ช่วยได้
บรรับบเร่อมอา	บ่ร้าง ละเลอย
ไอบเร่อมน้องให้	ไผ่เห่นสองเห่น ฯ

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ก็ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับบางบำหรุไว้ใน นิราศพระประธม
ด้วยเช่นกัน มีความว่า

◎ บางบำหรุเหมือนไฟไร่	บำรุง
จากสถิตย์สถานกรุง	กลิ่นสน
เคยเนาชปรนปรุง	สุคนธ์ส่ง ฟุ้ง
มาตราแดดคลมรณ	เรศร้างบำเรอห์ ฯ

สุนทรภู่ ก็ได้พรรณนาอารมณ์เชิงกวีเกี่ยวกับบางบำหรุไว้ใน นิราศพระประธม
ของท่านว่า

บางบำหรุเหมือนบำรุงรัก
จะพึงพักพิศवासเหมือนมาดหมาย
ไม่เหมือนนักรักครองเพราะสองราย
เห็นผกฝ่ายเพื่อนหลงด้วยทรงโลม ฯ

หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) อีกท่านหนึ่ง ที่ได้ฝากฝีปากในเชิงกวีนิพนธ์เกี่ยวกับบาง-
บำหรุไว้ใน นิราศพระปฐม ว่า

บางบำหรุเรียมบำเรอเสนอพัคค์
ไอ้ทราตรักเจ้าก็มั่งบำรุงสนอง
เพราะต่างศักดิ์มิได้สมนิยมปอง
แต่ลอบลองแลเหลียวไม่เปรี้ยวเค็ม ฯ

๑๒. บางระมาด

บางระมาด เป็นตำบล (แขวงบางระมาด) ขึ้นในเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร
อยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองบางกอกน้อย มีคลองบางระมาดแยกคลองศาลเจ้าไปจดหนองขี้เหล็ก
ในเขตตลิ่งชัน ใน กำสรวลศรีปราชญ์ ได้กล่าวถึงบางระมาดไว้ว่า

◎ กล้วยอ้อยเหลืออ่านอ้าง ผักนาง
 จรหลาดเลขคนหนา ผึ่งเผ้า
 เยี่ยมาลุดลบาง รมาต
 ถนัศรมาตเต้นเต้า ไตฉนยร ฯ

ใน นิราศพระประธม ของ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ว่า

◎ บางระมาคนามแม่นมัท หมายมิตร
 ประมาณสี่ห้าปีคึด มาทน้อง
 มาทนุชหนึ่งสุจริต เรียมมาท
 ห่อนมาทรักอื่นพ้อง เฉพาะสร้อยสุคาเดียว ฯ

ใน นิราศพระแท่นดงรัง ของ นายมี ว่า

ถึงตำบลบางระมาคอนาถจิต
 เหมือนพี่คึดมั่งมาดสวาทหมาย
 ก็ได้สมชมน้องประคองกาย
 แล้วกลับกลายพลัดพรากไปจากทรวง ฯ

ใน นิราศสุพรรณ ของ สุนทรภู่ ว่า

◎ บางระมาคมีมิตรครั้ง คราวงาน
 บอกบทบุณยังพยาน พักหน้า
 ประทุนประดิษฐาน แทนช่อง หอเอย
 แหวนประดับกับผ้า พี่อ้างรางวัล

สุนทรภู่ คราวไปพระประธม ก็กล่าวถึงบางระมาคไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

บางระมาคหมายสายสวาท
 ว่าสมมาคเหมือนใจแล้วไม่เหมือน
 แสนสวาทมาคหมายมาหลายเดือน
 มีแต่เคลื่อนแคล้วคลาดประหลาดใจ ฯ

คราว นายมี ครึ่งเป็นหมื่นพรหมสมพัตร ไปเก็บอากรเมืองสุพรรณ ก็พรรณนา
ไว้ใน นิราศสุพรรณ อีกว่า

บรรลุดังบางระมาดอนาถจิต
นั่งพิณจึกในน้ำใจประสงค์
เคยจดจำสำคัญไว้มั่นคง
ด้วยพันธุ์พงศ์พวกพ้องในคลองมี
มาเป็นเพื่อนเจ้าบ่าวคราวขันหมาก
เพื่อนก็มากมาประมวญอยู่สวนศรี
เพราะผู้หญิงตลิ่งชันขยันดี
เขาจึงมีเมียสวนแต่ล้วนงาม
ที่บางกอกกินหมอยู่ไม่ได้
มาพอใจจรรักษ์กินผักหนาม
ออกซื้อเพื่อนแต่ในใจอย่าไ้อจาม
จะแหวะถามกลัวจะซ้ำขอลาเอ๋ย ฯ

หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ก็ได้กล่าวถึงบางระมาดไว้ใน นิราศพระปฐม ว่า

บางระมาดเหมือนพี่มาดสวาทหวัง
ไม่สมดังพิศวาสเหมือนมาดหมาย
ที่ได้ชมสมมาดยังคลาดคล้าย
เพราะหลายรายหลายรักหนักอารมณ์
เหมือนแม่น้ำลำคลองเป็นสองแยก
สุดจะแจกจักษ์ใจออกให้สม
สงสารสาธิกานางที่บางพรหม
ฤกุลมล่องหาจะหนาวใจ ฯ

๑๓. วัดไก่อ่เตี้ย

วัดไก่อ่เตี้ย ตั้งอยู่ปากคลองวัดไก่อ่เตี้ย ในเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร อยู่ทางฝั่งตะวันตกของลำคลอง วัดชะลอเป็นวัดโบราณ ท่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน สนธิรัตน์) ในรัชกาลที่ ๑ ได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นในรัชกาลนั้น

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ถึงวัดไก่อ่เตี้ยไว้ใน นิราศพระประธม ของพระองค์ท่านว่า

◎ เรือถึงวัดไก่อ่เตี้ย	ตาแสง
หาไก่อ่บูบู่แปลง	แต่ก
ภาลอลิลาสสมแพง	เพื่อนพี่ น้องนา
วานช่วยน่านชช	ช้องเต้าตามเรียม ฯ
◎ ถวิลลอราชคลังไก่อ่	ไหลหลง
ถึงเพื่อนแพงสององค์	พี่น้อง
เสมอพี่คลังไก่อ่พวง	หวังสุค สวาดีนา
รักฤสมเสนห์ช้อง	ชัคค่างขวางเชิง ฯ

ใน นิราศพระแท่งดงรัง ของ นายมี กล่าวไว้ว่า

มาถึงวัดไก่อ่เตี้ยยังเสียจิต
นั่งพิณจเสียดายไม่หายห่วง
ยังแลลับแก้วตาสุคาดวง
ครรไถลวงล่องลอยนาวามา ฯ

ส่วน สุนทรภู่ นั้น ท่านเขียนไว้ใน นิราศพระประธม คราวไปพระประธม ว่า
วัดไก่อ่เตี้ยไม่เห็นไก่อ่เห็นไทรต่ำ
กอดระกำแกมสละชั้นไสว
หอมระกำก็ยิ่งช้ำระกำใจ
ระกำไม่เหมือนระกำที่ช้ำทรวง ฯ

◎ สวนแดนมาตุคาม	แดนสวน
ถวิลบ่วายรำจวน	จิตรใหม่
เห็นสวนคิดใคร่ชวน	สมรเที่ยว สวนแม่
แม่ไม่ขัดมาได้	หยุดค้างชมสวน ฯ

สุนทรภู่ พรรณนาถึง ใน นิราศพระปฐม ว่า

ถึงสวนแดนแสนเสียดายสายสวาท

มาสิ้นชาติชนมโลกให้โศกแสน

ไปสวรรค์ชั้นบนคนละแดน

ไม่ร่วมแผ่นภพโลกยิ่งโศกใจ ฯ

หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ก็กล่าวไว้ใน นิราศพระปฐม ของท่านว่า

ถึงสวนแดนแสนเสียดายสายสุตา

พสุธาเดียวจะห่างไปต่างแดน

มาเปล่าเปลี่ยวเที่ยวทุเรศอยู่เขตสวน

ให้โหยหวนห่วงนุชนสุดแสน

ได้ชมแต่แพรวบางไว้ต่างแทน

ไม่เหมือนแม่นนอนแอบได้แนบแนม ฯ

๑๕. สวนหลวง

สวนหลวง อยู่ฝั่งตะวันตกของคลองวัดชะลอ ระหว่างวัดน้อยในถึงวัดชัยพฤกษ-
มาลา ต่อมาตกเป็นที่ของขุนจอมกลีบในรัชกาลที่ ๕ แล้วแบ่งขายบ้าง ถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์
ของวัดชัยพฤกษมาลาบ้าง และมีที่ซึ่งตกเป็นของนางจีน แดงอร่าม ภายในที่ผืนนี้ยังมีสระ
กว้างยาวประมาณร้อยเมตรและมีลำคู (ตรงข้ามวัดพิบูล) ขุดแยกจากคลองวัดชะลอฝั่งตะวันตก
เข้าไปสู่สระ ซึ่งกล่าวกันว่า เป็นทางเรือพระที่นั่งในเวลาเสด็จประพาส แต่เดิวนั้นคูและสระ
ต้นเขินเสียแล้ว

ใน นิราศสุพรรณ ของ สุนทรภู่ กล่าวถึงสวนหลวงไว้ว่า

◎ สวนหลวงแลสล่างล้วน พฤษภา
 เคยเสด็จวังหลังมา เมื่อน้อย
 ข้าหลวงเล่นปีศา ต้องอยู่ โยงเอย
 เห็นแต่พลับกับสร้อย ช่อนชุ่มคลุมโปง ฯ
 สุนทรภู์ พรรณนาถึงสวนหลวงไว้ใน นิราศพระประธม ดังนี้

ถึงสวนหลวงหวงห้ามเหมือนความรัก

เหลือที่จักจับต้องเป็นของหลวง

แต่รวรินกลิ่นผกาบุปผาพวง

จะรินร่วงเรณูฟุ้งจร

โอ้ไม้ต้นคนเฝ้าแต่เสาวรส

ยังปรากฏกลิ่นกล่อมหอมเกสร

แต่โกสมภูมรินมาบินวอน

ไม่ดับร้อนร่วงกลิ่นให้ดินโดย ฯ

ใน นิราศพระปฐม ของ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) กล่าวไว้ว่า

ถึงสวนหลวงดวงงามไฉ่ขามอก

ต้องขอยกไว้เป็นหลวงไม่ล่วงขอ

แต่ของสาวชาวสวนนวลลออ

จะขอจ้อขอรักขอชักชวน

ด้วยบางกอกถึงจะอยู่กินหมั้น

ไม่หวานมันเหมือนมะพร้าวของชาวสวน

ยิ่งเจือไซ้ใส่หวานน้ำตาลกวน

ยิ่งน่านวลเนื้อหมูไม่สู้เลย ฯ

๑๖. วัดน้อยใน

วัดน้อยใน ตั้งอยู่ใกล้ปากคลองมหาสวัสดิ์ ทางฝั่งตะวันตกของคลองวัดชะลอ
 เยื้องกับวัดพิบูล (ทอง) ในแขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน นิราศพระประชม ว่า

◎ วัฒนัยนิกเน่งน้อย	ทรงนาง
โฉมบุษศุสสำอาง	สอาดเนื้อ
งามทรงสบสรรพวงค์	เพ็ญลักษณะ เลิศแฮ
ควรภริมย์รักเกื้อ	กอดไว้หว่างทรง ฯ

๑๓. วัดชัยพฤกษมาลา

เหนือวัดน้อยโน้นขึ้นไปมีวัดชัยพฤกษมาลา อยู่ถัดเข้าไปจากปากคลองมหาสวัสดิ์ เป็นวัดโบราณ รัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ได้เลี้ยวเรือทางซ้าย เดินทางเข้าไปตามคลองมหาสวัสดิ์ จึงพรรณนาถึงวัดชัยพฤกษมาลา ไว้ว่า

จนเข้าช่องคลองลัดวัดไชยพฤกษ์
แลพิลึกถิ่นฐานลานถวิล
พฤกษาร่มลมโสมมาโรยริน
หอมกระฐินอีกทั้งกระดังงา ฯ

๑๔. วัดพิบูล

วัดพิบูล ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของลำคลองวัดชะลอ บางทีก็เรียกว่าวัดพิบูลทอง เพื่อให้ต่างกับวัดพิบูลอีกแห่งหนึ่งที่อำเภอบางใหญ่ ซึ่งเรียกว่า วัดพิบูลเงิน

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน นิราศพระประชม ของพระองค์ ท่านว่า

◎ วัดพิบูลฉุนคิตคล้าย	พิบูลมา ไลยเฮย
นางบุษศุสเส่นหา	แม่ร้อย
อุยาสบใส่บุหงา	ผจงส่ง เรียมฤ
ฉมชั้นหินหายลห้อย	เสื่อมสันเสาวคนธ์ ฯ

เมื่อคราว สุนทรภู์ ไปสุพรรณ ได้กล่าวถึงวัดพิบูลไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

◎ วัดพิบูลกรุ่นกลิ่นเกลี้ยง	กลอยใจ
แรกกรุ่นร้อยมาลัย	ใส่เหลน
เรียนร้อยค้อยสลัดไหม	เหมือนแน่น แลเอย
ร้อยคล้องต้องนั่งแน่น	นวดพันท่านครู ฯ

เมื่อ นายมี ไปพระแท่นดงรัง ผ่านวัดพิบูลก็เขียนไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

มาถึงวัดพิบูลให้หนุนขึ้น
หอมระรินดอกดวงพวงบุปผา
ดอกพิบูลหล่นกลาดดาษดา
ถ้าน้องมาเห็นจะเก็บไว้ร้อยกรอง ฯ

สุนทรภู์ กล่าวถึงวัดพิบูลไว้ใน นิราศพระประธม อีกว่า

วัดพิบูลหนุนกลิ่นระริน
ไอ้หอมชื่นเช้นกับรสแบ่งสกลไส
เหมือนพิบูลอุ้นทรวงพวงมาลัย
ที่เคยใส่หัตถ์หอมถนอมนวล
ไอ้ยามนี้มีได้เชยเหมือนเคยชื่น
มาหอมรินแต่ดอกไม้ที่ในสวน
พระพายโชยโรยรินกลิ่นลำควน
เหมือนจะชวนชูใจเมื่อไกลเชย ฯ

เมื่อคราวไปเก็บอากาศที่สุพรรณ นายมี ก็พรรณนาถึงวัดพิบูลไว้ใน นิราศสุพรรณ

อีกว่า

บรรลู่ถึงวัดพิบูลให้หนุนขึ้น
พิบูลรินโรยร่วงพวงเกสร
ถ้าได้พวงพิบูลทองประคองนอน
จะว้ายร้อนรับขวัญทุกวันคืน ฯ

หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ก็กล่าวถึงวัดพิบูลไว้ใน นิราศพระพระปฐม เช่นกัน ดังนี้

วัดพิบูลชนชั้นระรินรส
เหมือนไม้สดหอมกรุ่นพิบูลเอ๋ย
เจ้าร้อยพวงมาลัยให้พี่ชาย
ได้เสียคเสยสวามกรแล้วซ่อมแซม
โอ้พระพายชายกลิ่นมารินริน
เมื่อยามชื่นมิได้เซยเหมือนเคยสม
แสนรำจวนหวนหาในอารมณ์
มาได้คมแต่ดอกไม้มันในบาง ฯ

๑๕. บางขวาง

บางขวาง ชื่อคลองอยู่ในท้องที่อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี เรียกว่าคลองขวาง แยกจากคลองมหาสวัสดิ์ ตรงข้ามวัดชัยพฤกษ์มาลา ไปบรรจบกับคลองบางระนกกกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ถึงบางขวางนี้ไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ บางขวางขวางขัดห้าม ฤๅไหน
ขวางบ่ให้ครรรไล ละน่อง
จักคั่นฤๅจักไคล ไคแน่ ไคหนา
ถวิลยังวุ่นขุ่นข้อง ขัดค้ำันการกุศล ฯ
สุนทรภู่ เขียนไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

◎ บางขวางข้างเขตแคว้น แขวงนนท์
สองฟากหามากมะพร้าวผล พรอคไม้
หอมรินชื่นเช่นปน แบ่งประ ปรางเอย
เคลิ้มจิตคิดว่าไกล กลิ่นเนื้อเจ้าจันทร์ ฯ
สุนทรภู่ เขียนไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

ถึงบางขวางปางก่อนว่ามอญขวาง
 เดียวนี้นางไทยลาวแก่สาวสอน
 ทำยกย่องขวางแขวนแสนแสงอน
 ถึงนางมอญก็ไม่ขวางเหมือนนางไทย ฯ

หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) ก็เขียนไว้ใน นิราศพระปฐม ว่า

ถึงบางขวางขวางอะไรที่ไหนนี้
 บ้างไม่มีขัดข้องมาหมองหมาง
 อันตัวพี่วิคกกกว่าอกบาง
 ด้วยขัดขวางในอุราอยู่อาจิณ ฯ

๒๐. บางสนาม

บางสนาม อยู่ทางฝั่งตะวันออกของคลองวัดชะลอ เห็นวัดพิบูลขึ้นไป มีคลอง
 แยกเข้าไปจากคลองวัดชะลอ และมีวัดสนามนอกอยู่ปลายคลอง

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับบางสนามไว้ใน นิราศพระ-
 ประถม ว่า ที่บางสนามนี้มีศาลเจ้า ซึ่งมีเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ ทรงอธิษฐานต่อเทพารักษ์
 ที่ศาลเจ้าบางสนามไว้ว่า

◎ มาลศาลเจ้าปาก
 สนามเล่นสิ่งใดถาม
 เทพารักษ์แถลงความ
 สนามสนุกนี้เรียบแล้ง

◎ ศาลสถิตศักดิ์สิทธิ์ท้าว
 เชิญผดุงกานดา
 ไครอย่าริเร่อมตุนา—
 แม้หลุดสุดมือม้วย

บางสนาม
 ห่อนแจ้ง
 บอกน้อย หนึ่งพ่อ
 ขาดเศร้าเขาเขษม ฯ

เทพา พ่อๆ
 แม่ด้วย
 หงันแม่ อีกแม่
 สวาค์แล้วเฝ้าศาล ฯ

ใน นิราศพระประธม ของ สุนทรภู่ กล่าวไว้ว่า

บางสนามนี้กษามแต่หนามเสียน
หนามทุเรียนรักฉีกอกเจ้าเอ๋ย
ที่กีดขวางทางความแต่หนามเตย
ไม่น่าเชยน่าชังล้วนรังแทน ฯ

๒๑. วัดเกต

วัดเกต ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของลำคลองวัดชะลอ ในท้องที่ตำบลวัดชะลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ได้วัดมีคลองแยกเข้าไปบรรจบกับคลองวัดสัก กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับวัดเกตไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ วัดเกษนีกเกษน้อ	นางพญา พี่เอ๋ย
หอมยิ่งหอมบุหงา	ตระหลบบุฟ่ง
ยามแนบนุชนิทรา	รมย์รื่น รวยแม่
กลิ่นตระหลบอบมุ้ง	ห่อนสนกลิ่นหอม ฯ

ใน นิราศพระประธม เมื่อ สุนทรภู่ ถึงวัดเกตก็กล่าวเปรียบเทียบกับสตรีผู้หนึ่ง ชื่อ การะเกต เข้าใจว่าจะเป็นคนเดียวกับที่ออกชื่อว่า เกสร ที่เคยรำพึงถึง เมื่อตอนผ่านวัดทอง เป็นความว่าความรักที่มีต่อการะเกต หรือ เกษ นั้น ไม่สมหวัง ท่านเขียนไว้ว่า

ถึงวัดเกตเจตนาแต่การะเกต
ไม่สมเจตนาน้ำน้ำตาไหล
เคยสบเนตรเกदन้อยกลอยฤทัย
มาจำไกลกลิ่นกลิ่นที่รัญจวน ฯ

๒๒. วัดชะลอ

ชื่อตำบลและชื่อวัด ตั้งอยู่ริมลำคลองวัดชะลอฝั่งใต้ ในเขตอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี พระอุโบสถของวัดชะลอแสดงเค้าว่าเป็นฝีมือเก่าถึงสมัยอยุธยา แต่ได้ซ่อมแซม

บุรณะจนเปลี่ยนรูปไปมากแล้ว เมื่อเร็ว ๆ นี้ทางวัดได้พบพระเจดีย์โลหะ ๒ องค์บรรจุอยู่ภายในซากเจดีย์เก่าเหนือพระอุโบสถ ซึ่งท่านเจ้าอาวาสได้มอบให้นำมาเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติแล้ว

ถ้าคลองตั้งแต่วัดชะลอ ไปบรรจบคลองบางกอกน้อยที่หน้าวัดสุวรรณคีรีหรือที่เรียกว่า วัดขี้เหล็ก นี้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรดให้ขุดเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๐

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงนิพนธ์ไว้ใน นิราศพระประธม ของพระองค์ท่านว่า

◎ วัดชลอคิดใคร่จ้าง	คนจร
ไปลอบชลอบรรจจุรณ์	แท่นน้อย
มาร่วมเรือที่นอน	แนบน้อย หนึ่งนา
คิดบ่สมคิดข้อง	ขัดแค้นคำชลอ ฯ

เมื่อ สุนทรภู์ ผ่านหน้าวัดชะลอคราวไปพระประธม ได้เขียนไว้ใน นิราศ-
พระประธม ว่า

วัดชะลอใครหนอชะลอฉลาด
เอาอาวาสมาไว้ให้อาศัยสงฆ์
ช่วยชะลอวรลักษณ์ที่รักทรง
ให้มาลงเรือร่วมนวมที่นอน ฯ

นายมี ครังเป็นหมื่นพรหมสมพัตสร ไปเก็บอากาศที่เมืองสุพรรณ เมื่อผ่านวัดชะลอไป ก็รำพึงไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

บรรลู่ถึงวัดชลอก็รอจิต
ใครช่างคิดชลอวัดไม่ขัดสน
ถ้าไม่ชลอก็จะพังลงวังวน
ชลอพื้นที่จะพังจึงยังยืน
แต่ชลอจิตมนุษย์นี้สุดยาก

เอาพรวนลากก็ไม่ไหวอย่าได้ขึ้น

ใครขัดขวางน้ำใจเหมือนไฟฟืน

ทั้งแผ่นพื้นภพไตรใจเหมือนกัน ฯ

๒๓. บางกรวย

บางกรวย เป็นชื่อตำบล ขึ้นอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ตั้งว่าการอำเภอที่เหนือวัดชะลอ มีคลองบางกรวยแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตรงข้ามวัดเขมาภิรตาราม มาต่อกับคลองวัดชะลอที่ขุดในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เหนือวัดชะลอคลองบางกรวยนี้ เดิมก็เป็นตอนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เมื่อขุดคลองใหม่ กระแสน้ำเปลี่ยนจากแม่น้ำอ้อม มาเดินทางหน้าวัดเฉลิมพระเกียรติ แม่น้ำเดิมจึงแคบและตื้นเขินกลายเป็นคลองไป

เมื่อ นายมี ไปพระแท่นดงรัง ผ่านบางกรวย ได้พรรณนาไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

ถึงบางกรวยให้ระทวยระทศทอด

แทบม้วยมอดมรณังสิ้นสังขาร

พี่แข่งขันกลืนกลาที่รำคาญ

ทำชันบานแยมเยอนกับเพื่อนกัน ฯ

เมื่อ สุนทรภู่ ผ่านมาถึงบางกรวย คราวไปสุพรรณใน พ.ศ. ๒๓๘๔ ได้รำพันถึงภรรยาที่ซอ นิม ซึ่งเป็นชาวบางกรวย นิมได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ๙ ปี (คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๖) สุนทรภู่ อธิษฐานให้นิมภรรยาไปสวรรค์กล่าวไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

◎ บางกรวยกรวดน้ำแบ่ง

บุญทาน

ส่งนิมนุชนิพพาน

ผ่องแผ้ว

จำจากพราภพลัดสถาน

ทั้งพี่ หนี้เอย

เห็นแต่คลองน้องแคล้ว

กลาดเขลื่อนเดือนปี ฯ

สุนทรภู่ มีบุตรกับเมียคนหนึ่งชื่อ ทาบ ซึ่งอยู่ต่อมาจนถึงรัชการที่ ๕ และเจริญรอยเป็นกวีตามบิดา มีเพลงยาวนิราศของนายทาบปรากฏอยู่ในคราวไปพระประธมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ทาบก็ไปกับสุนทรภู่ด้วย ซึ่งท่านได้เขียนไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

เห็นคลองขวางบางกรวยระหวายจิด
 ไม่ลืมคตินิมิตน้อยละห้อยหา
 เคยร่วมสุขทุกข์ร้อนแค้นก่อนมา
 โอ้อ้นอายุเจ้าได้แก่บ่
 แต้ก่อนกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราก
 จึงจำจากนมน้องให้หมองศรี
 เคยไปมาหาน้องในคลองนี้
 เห็นแต่ที่ท้องคลองหนองน้ำตา
 สงสารบุตรสุดเฝ้าทุกเช้าค่ำ
 ด้วยเป็นกำพร้าแม่ระแงหา
 เขมน้องคลองบ้านตุ่มมารดา
 เช็ดน้ำตาโหมซบลงกราบกราน
 ยังตรอมศรีภักคึกคั่นสะอื้น
 รนไถ่ขันเอียนเอกวิเวกหวาน
 เหมือนนมน้องร้องเรียกสำเหนียกนาน
 เจียนจะชานหลงแลชะแว้คอย ฯ

๒๔. บางศรีทอง

บางศรีทอง หรือบางสีทอง ชื่อตำบลขึ้นอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีคลองบางศรีทอง แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา ผังตะวันตก ตอนหน้าศาลากลางจังหวัดนนทบุรี ไปต่อกับคลองแม่น้ำอ้อม เห็นที่ว่าการอำเภอบางกรวย บางศรีทองนี้เคยมีชื่อว่ามีลายตีกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงกล่าวถึงบางศรีทองไว้ใน นิราศพระประธม ดังนี้

◎ บางสีทองซื้อพ้อง	แพรศรี ทองแม่
หนังไก่พุดตานมี	แก้เอ็ง
ภอใจห่มตาบิ	ไปปะ บ่อยนา
เห็นดอกดวงเต่งเต่ง	ติดต้องตาเรียม ๖

คราว สุนทรภู์ ไปสุพรรณ ผ่านบางศรีทอง ได้เขียนถึงผู้หญิงคนหนึ่งชื่อ ศรีทอง ไว้ใน
นิราศสุพรรณ ว่า

◎ บางศรีทองคลองบ้านเท่า	เจ้าคลอง
สีเพชฌ์สีทอง	ถิ่นนี้
เลื่องลือชื่อเสียงสนอง	สำเนียง นามเอย
คลองคดลัดเลี้ยว	เช่นไส้สีทอง ๖

สุนทรภู์คงจะมีความสัมพันธ์ หรือคุ้นเคยกับหญิงชื่อศรีทองนี้ ซึ่งสูงอายุกว่า
และหญิงนั้นคงมีชื่อเสียงเลื่องลือเชิงบอกดอกสร้อยสักว่า เมื่อผ่านบางศรีทองในคราวไป
พระประธม สุนทรภู์ ก็เขียนรำพึงถึงหญิงชื่อ ศรีทอง นี้ไว้ใน นิราศพระประธม อีกว่า

บางสีทองคลองบ้านน้ำตาลสด
อร้อยรสชาบชานหวานคอดอย
เหมือนปากฟีสทองของน้องน้อย
เป็นคู่บอกดอกสร้อยสักกรว
ทุกวันนี้พี่ก็เฝ้าเรากิ่งหอม
เธอเป็นจอมเราเป็นจันทองบันหา
โอ้จอมฟีสทองของน้องยา
เมื่อไรจะพาพิมพ์น้อยมากลอยใจ

๒๕. วัดโพบางโอ

ทางฝั่งใต้ของลำคลองแม่น้ำอ้อม มีวัดอยู่หลายวัดเช่น วัดตะโหนด วัดโพบางโอ
โดยเฉพาะที่วัดโพนี้ เป็นวัดโบราณอยู่ในตำบลบางขุน อำเภอบางกรวย มีภาพเขียนสีเป็น

เรื่องปริศนาธรรมที่ฝาผนังภายในพระอุโบสถ ซึ่งนับว่ามีแนวคิดแปลกกว่าที่อื่น และมีภาพเขียนใส่กรอบติดไว้เหนือหน้าต่างพระอุโบสถ ภาพเขียนในกรอบเหล่านี้เป็นภาพชาวฝรั่งเศสเขียนลงบนกระจกใส ภาพชัดเจนแจ่มใสและงดงามน่าสนใจมาก หน้าบันพระอุโบสถ เป็นเครื่องไม้จำหลักกลวกลายและฝีมืองามเช่นกัน และมีตุ๊กตาหินพวกเขียนหรือตัวละครในวรรณคดีจีน บานประตูพระอุโบสถทำในเขียนภาพจับ และว่าท่านวัดเพลงเป็นผู้เขียนภาพจิตรกรรม คงจะหมายถึงพระอาจารย์นาค

กรมหลวงเสนีบริรักษ์ (ต้นสกุล เสนีวงศ์) พระโอรสในกรมพระราชวังหลัง ทรงสร้างวัดนี้ในรัชกาลที่ ๓ และสกุลเสนีวงศ์ได้บูรณะปฏิสังขรณ์สืบต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้ขอเปลี่ยนชื่อเป็น วัดโพธิ์เสนี

๒๖. วัดสักน้อย

เป็นวัดโบราณร้าง เหลืออยู่แต่พระอุโบสถเก่าชำรุดซึ่งเป็นพยานให้เห็นว่า วัดนี้คงเคยเป็นวัดสวยงามและสำคัญวัดหนึ่ง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ทรงพระนิพนธ์ถึงวัดสักน้อยไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ คลวัดสักน้อยนั่ง	อนาถใจ
น้อยศักดิ์จึงโศกใน	อกอง
เจ็บรักจากจักไกล	กลอยเสน่ห้ มาแม่
โศกไม่น้อยหนักตรึง	ตรากรังทรวงเสมอ ๖

๒๗. วัดสัก

วัดสัก (ใหญ่) เป็นวัดโบราณ อยู่ในคลองวัดสักแยกจากลำคลองแม่น้ำอ้อมฝั่งตะวันตก ตรงข้ามวัดบางอ้อยช้าง

เมื่อคราวสุนทรภู่ ไปพระประธม ได้พรรณนาเปรียบเทียบวัดสักกับความรู้สึกที่มีต่อสตรีสูงศักดิ์ผู้หนึ่ง ไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

ถึงวัดสักเหมือนหนึ่งรักที่ศักดิ์สูง
 สูงกว่าฝูงเขาเหินเห็นเกินสอย
 แม้นดอกฟ้าคลาเคลื่อนหล่นเลื่อนลอย
 จะได้คอยเคียงรับประทับประคอง ฯ

๒๘. วัดเพลง

วัดเพลงเป็นวัดโบราณ อยู่เลยวัดสักเข้าไป ปัจจุบันเป็นวัดร้าง บริเวณวัด
 ถูกยกร่องทำสวนส้มคงเหลือแต่พระอุโบสถเก่าชำรุดทรุดโทรม ภายในอุโบสถมีภาพจิตรกรรม
 ฝาผนัง เห็นได้บางส่วน แต่กลบเลือนเต็มที ด้านนอกเหลือหอรบซึ่งยังอยู่ในสภาพดี

นายมี ได้กล่าวถึงวัดเพลงไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

มาถึงหน้าวัดเพลงวังเวงจิต
 นั่งพิณิจศาลาที่อาศัย
 มีตะพานลูกกรงลงบันได
 จึงจำได้แนจิตไม่ผิดเพี้ยน
 แต่ก่อนพระวัดนี้ท่านดีมาก
 ชื่อขรรค์นาคช่างฉลาดช่างวาดเขียน
 มีคนจำแบบอย่างมาวางเรียน
 จนช่างเขียนประเดียนนี้ก็จริง
 ทุกวันนั้นฝีมือเขาลือมาก
 แต่ฝีปากอับชื่อไม่ลือถึง
 ไม่มีใครยอยกเหมือนตลกบึง
 ต้องนอนซิงคิคว่านสงสารตัว ฯ

อันที่จริง ระยะทางนิราศที่ไปตามลำคลองนี้ ไม่น่าจะผ่านวัดเพลง ถ้าจะผ่าน
 ต้องแยกเข้าคลองวัดสักไปอีก แต่คงจะเนื่องจากที่วัดเพลงนี้มีภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนัง และ
 เคยมีช่างเขียนฝีมือดี ชื่อขรรค์นาค ซึ่งได้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังไว้ที่พระอุโบสถวัดราช-

บุรณะ และวัดอรุณราชวราราม (ซึ่งปัจจุบันนี้ไม่มีเหลือแล้วทั้งสองแห่ง) และนายมีก็เป็นช่างเขียนฝีมือ เมื่อผ่านมาทางนี้คงจะนึกไปถึงอาจารย์นาคช่างเขียนซึ่งอยู่วัดเพลง และอาจเคยรู้จักกันจึงพรรณนาไว้

๒๕. บางอ้อช้าง

บางอ้อช้างเป็นชื่อตำบลเก่า อยู่บนฝั่งตะวันออกของลำคลองแม่น้ำอ้อม ในเขตตำบลบางศรีทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี บางทีก็เรียกบางอ้อยช้าง มีวัดบางอ้อยช้างตั้งอยู่ปากคลอง

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อครั้งเสด็จไปพระประธมได้ทรงรำพึงถึงบางอ้อช้างไว้ใน นิราศพระประธม และทรงเรียกว่า บางอ้อยช้าง ดังนี้

◎ บางอ้อยช้างเฒ่าอ้อย	อบปรุง
คิดแม่เคยบำรุง	ทุกครั้ง
งามเครื่องประดับผูก	อรเทียบ ไว้แม่
ยามจากรักแรมทั้ง	รศอ้อยอบปรุง ฯ
◎ ถวิลบางอ้อยช้างชื่อ	เรียมพึง
ฤว่าพลายแรมพวง	เพื่อนกว้าง
เสมือนนอกพี่แรมวง	ถวิลสวาคี วายฤ
ช้างก็พลัดพวงก็ร้าง	พี่ร้างแรมอนงค์ ฯ

นายมี คราวไปพระแท่นดงรัง ก็ได้เขียนรำพึงไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ดังนี้

มาตะบึงถึงบางอ้อยช้าง
ไม่วายว่างวิโยคยิ่งโศกศัลย์
คณิงนุชสุดที่จะรำพัน
แล้วผายผันรับมาในวาริน ฯ

สุนทรภู่ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อผ่านบางอ้อช้างในคราวไปพระประธม ได้รำพึงไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

บางอ้อยช้างไอ้ช้างที่ร้างโขลง

มาอยู่โรงรักบ้าน้ำตาไหล

พี่คลาดแคล้วแก้วตาให้อาลัย

เหมือนนอกไอยราร้างฝูงนางพัง ฯ

เมื่อ นายมี เป็นหมื่นพรหมสมพัตร ไปเก็บอากาศสุพรรณ ผ่านบางอ้อยช้าง
ก็ไ้รำพึงไว้ใน นิราศสุพรรณ อีกว่า

มาถึงบางอ้อยช้างเมื่อปางยาก

รำลึกอยากน้ำอ้อยที่ย่อยไหล

ไอ้อ้อยเข้าปากช้างจะร้างไป

ร้างไม่ไหวช้างกินจนสิ้นกอ

อันอ้อยเข้าปากช้างแล้วร้างยาก

ถึงไม่มากมันก็น้อยคงร่อยหรอ

เหลือแต่เดนชานชำระยาพอ

ใครกินต่อไปไม่รู้ก็คิด ฯ

๓๐. วัดแก้วฟ้า

วัดแก้วฟ้า อยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองแม่น้ำอ้อม ในเขตตำบลบางขุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงนิพนธ์ไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ แก้วฟ้าอาวาศไว้

สมญา วัดฤา

เจกชื่อแก้วขนิษฐา

พี่ร้าง

แก้วทิพย์เทียบแก้วตา

ตุเพรอด กว่าแฮ

แก้วท้าวฟ้าหล้าอ้าง

เปรียบได้ไปเสมอ ฯ

๓๑. บางขุน

บางขุน เป็นตำบลอยู่ริมคลองแม่น้ำอ้อมฝั่งใต้ ในเขตอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีคลองบางขุนแยกจากคลองแม่น้ำอ้อมเข้าไป ในคลองนี้มีวัดบางขุน เป็นวัดโบราณ มีหอไตรเก่า ภายในพระอุโบสถ มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อเสด็จไปพระประธม ใน พ.ศ. ๒๓๗๗ ได้ทรงพรรณนาถึงบางขุนไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ บางขุนขุนหนึ่งต้น

ผลตก

ผลละผลใหญ่ยก

หนักตั้ง

เหมือนทุกซ์ที่ทับอก

เออาตม์ มาแม่

แรมรักหนักอกอึ้ง

ปลดปล้าทำไฉน ฯ

◎ ขุนหนามแต่นอกเนื้อ

ในหวาน

แจกเช่นหญิงรูปประมาณ

ห่อนพรั่ง

แต่รู้จักประกอบการ

กิจสัต-ตรีนา

ชายฤหน้ายเสน่ห์ทั้ง

ทอดน้องนางແທນง ฯ

นายมี ได้กล่าวถึงบางขุน และบางขุนกองไว้ ทั้งในคราวไปพระแท่นดงรังและคราวไปสุพรรณ

ใน นิราศพระแท่นดงรัง กล่าวว่า

กระทั่งถึงบางขุนให้ชุนจิต

นั่งพินิจนึกในน้ำใจถวิล

เห็นขุนหนามหนาไม่น่ากิน

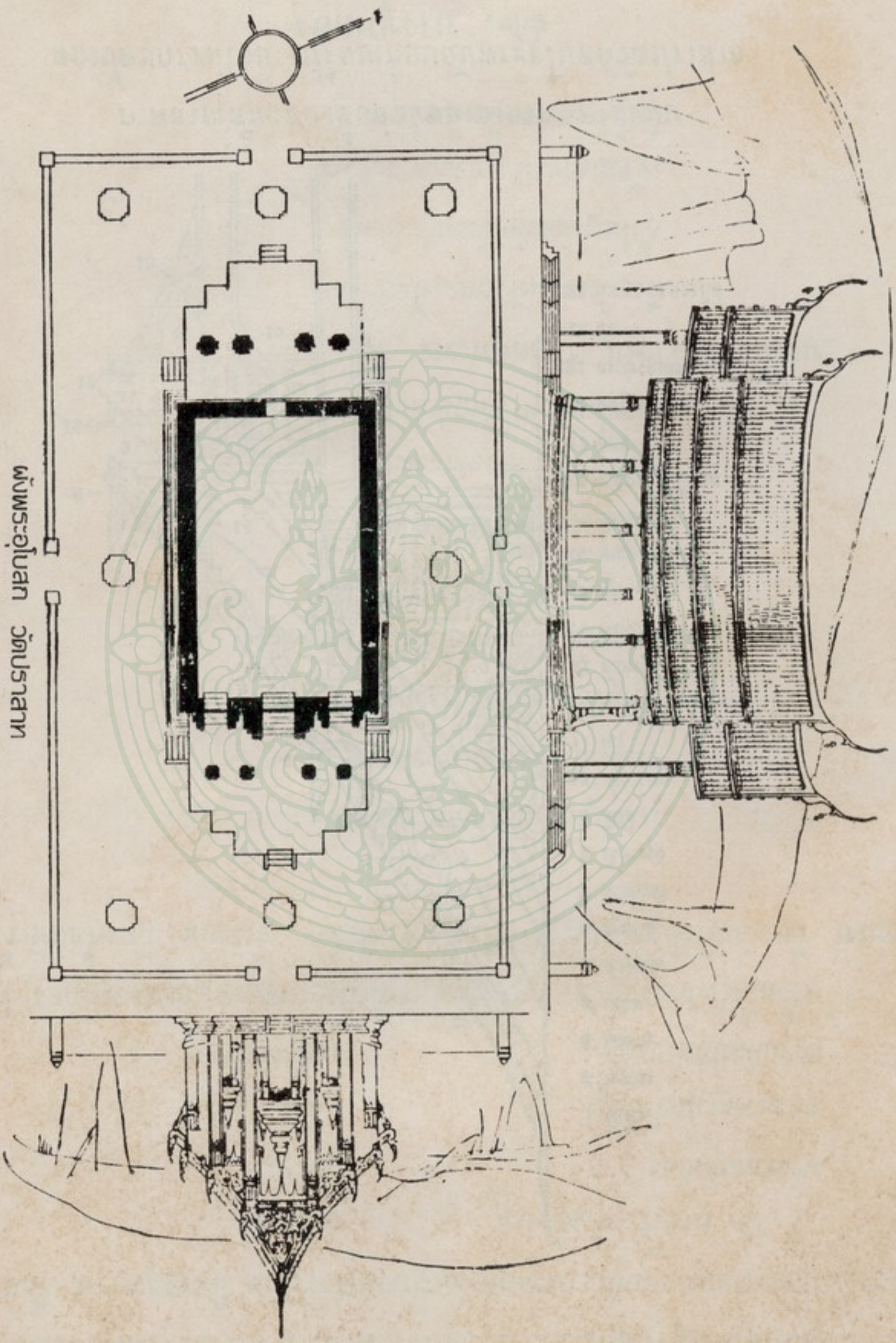
แต่รสกลืนภายในชอบใจคน

เหมือนรูปชั่วใจดีเจ้าพี่เอย

ไม่เลือกเลยสุดแท้แต่กุศล

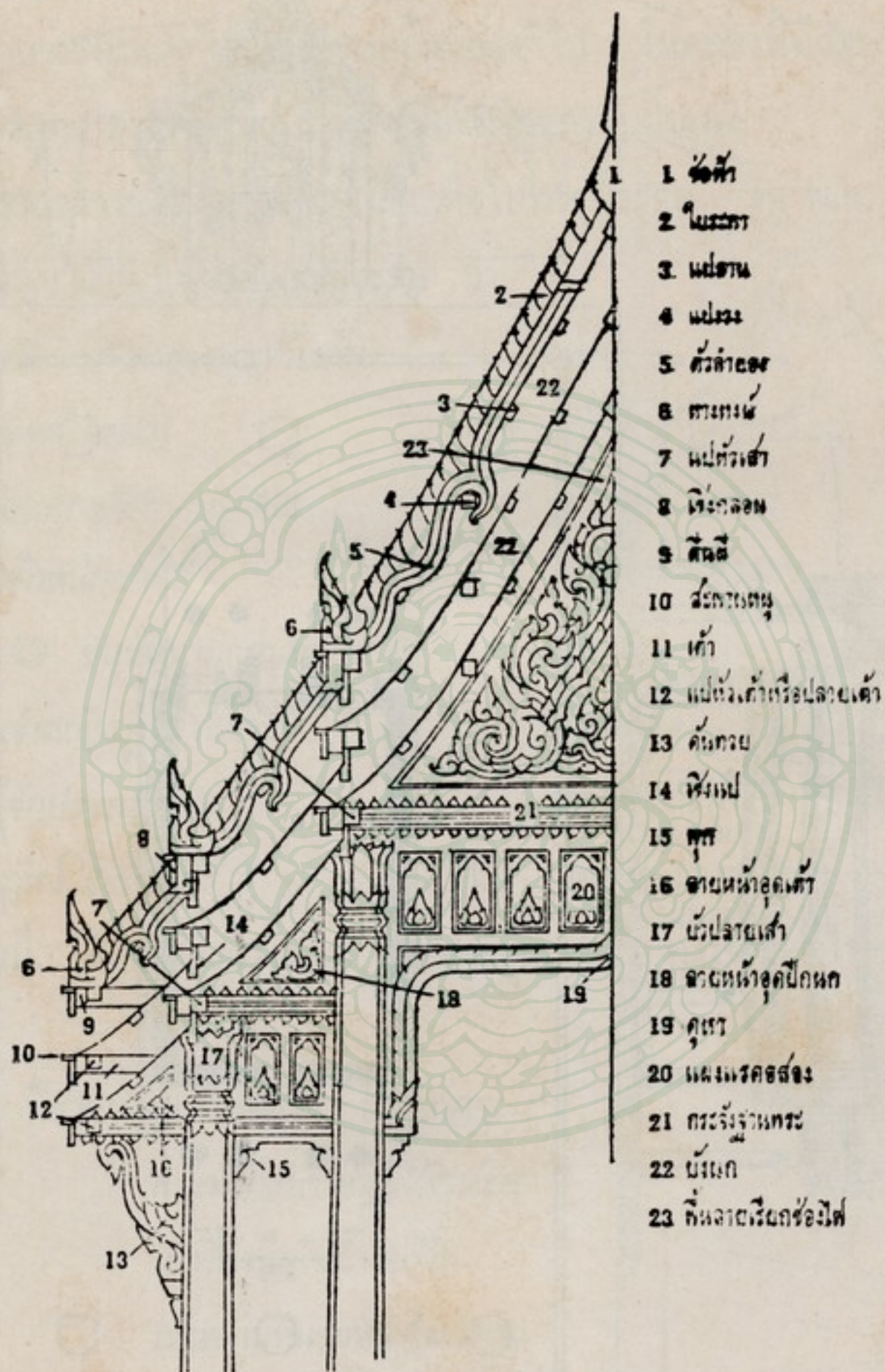
ที่รูปดีใจชั่วตัวชุกชน

ไม่เป็นผลคบบยากลำบากใจ ฯ

พังพระอุโบสถ วัดปราสาท
 ตำบลบางกร่าง อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี
PLAN OF THE UBOSOTH OF WAT PRASAT

0 1 2 3 4 5 10 M

ภาพลายเส้นแสดงข้อส่วนของอาคาร ตามแบบ
 สถาปัตยกรรมไทย เปรียบเทียบกับพระอุโบสถวัดปราสาท

เมื่อ สุนทรภู่ ไปสุพรรณ ชะรอยจะไม่มีเรื่องราวความในใจอะไรเกี่ยวกับบางขุน
จึงได้กล่าวถึงชื่อบางขุนรวมกับบางขุนกองและบางกร่างไว้ใน นิราศสุพรรณ เป็นกลาง ๆ ว่า

◎ บางกร่างข้างคูก้าม	เขตคลอง
บางขุนนก	ก่อสร้าง
ของสวนส่วนเจ้าของ	ขายน้า ทำเอย
สาวแก่แม่หม้ายบ้าง	บกนาลำเรือ ฯ

ครั้นเมื่อไปพระประธม สุนทรภู่ จำถึงบางขุน และบางขุนกอง ไว้ใน นิราศ
พระประธม มีความอ้างอิงเชิงประวัติศาสตร์ ว่าเดิมชื่อ บางถนน มีมาตั้งแต่ครั้งทำอุทก
กังหัน

บางขุนนกมีคลองกว้าง
ว่าเดิมบางซ้อถนนเขาชนของ
เป็นเรื่องหลังครั่งคราวทำอุทก
แต่คนร้องเรียกเพื่อนไม่เหมือนเดิม
สุดาใดได้เป็นเพื่อนอย่าเพื่อนพี่
เหมือนมณีนพรัตน์จักรเฉลิม
อันน้ำในใจรักช่วยตักเติม
ให้พูนเพิ่มพิศวาสอยาคลาดกลาย ฯ

นายมี เขียนไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

ถึงบางขุนเห็นขุนเป็นพวงห้อย
ทั้งใหญ่น้อยยักเยียดกันเสียดสี
เจ้าของคอยห้ามหวงเพราะยวงมี
ไม่รู้ทีที่จะสอยนี้ก็น้อยใจ ฯ

๓๒. บางขุนกอง

บางขุนกอง เป็นตำบลขึ้นอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีคลองบางขุนกอง
แยกจากคลองแม่น้ำอ้อมฝั่งใต้เข้าไป ที่ปากคลองมีป้ายปักไว้ ๒ ป้ายว่า วัดซอง วัดจำปา

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ก็ทรงพรรณนาถึงบางขุนกองไว้ใน นิราศพระประธม ด้วยเช่นกัน
แต่ทรงลำดับไว้หลังจากพรรณนาเกี่ยวกับบางกร่างแล้ว ดังนี้

◎ ขุนกองรอยชื่อเจ้า	ของบาง
ตุจักถามอย่าพราง	เร่งพร้อง
ยังไกลฤไกลทาง	ประทมพระ สดุดีพ้อ
เรียมควนคั่นถนนน้อม	จักซ้ำฤเร็ว ฯ

นายมี ได้พรรณนาถึงบางขุนกองไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

มาถึงบางขุนกองให้หมองหมาง
ระยะทางที่จะไปยังไกลเหลือ
โอ้แต่นี้มีแต่จะหนาวเนื้อ
ไม่ได้เสื่อมาห่มยิ่งตรมใจ

และคราวไปสู่พรรณ นายมี ก็พรรณนาไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

มาถึงบางขุนกองมองชะเง้อ
ตลิ่งแลตลอดลำแม่น้ำไหล
เห็นกิ่งกรายเรียงเคียงกันไป
เป็นลูกใบหล่นลงในคงคา
คิดกะเนืองถึงรักที่มักมาก
เอาใจหากห่างเหินเสนาหา
เป็นรักกักขัดแค้นแสนระอา
ตัดตำราทิ้งน้ำจำใส่ใจ ฯ

๓๓. บางกร่าง

บางกร่างเป็นตำบลขึ้นในอำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอบางกรวย และอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอบางใหญ่

ว่า

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ทรงพระนิพนธ์ถึงบางกร่างไว้ใน นิราศพระประธม

◎ บางกร่างกร่างคันใหญ่	ไปมี
ยลแต่ไทรริมินที	ร่วมสอ้าน
ควรรภาพงาลี—	ลาเล่น ร่วมๆ
กร่างแต่อ้างนามบ้าน	บอกไว้ไปสม ๖

๓๔. วัดปราสาท

วัดปราสาท เป็นวัดที่มีพระภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษา ตั้งอยู่ในตำบลบางกร่าง อำเภอเมืองนนทบุรี ทางฝั่งเหนือของคลองแม่น้ำอ้อม มีคลองเล็กแยกเข้าไปประมาณ ๒ กิโลเมตร ที่ปากคลองมีศาลาท่าน้ำของวัดและปลายคลองเป็นที่ตั้ง วัดปราสาท มีบริเวณกว้างขวาง อยู่ในสภาพดี พระอุโบสถเป็นศิลปสมัยอยุธยา ไม่มีหน้าต่างด้านข้าง คงมีแต่ตรงหลังพระอุโบสถ หน้าต่างเดียว โดยเฉพาะรูปทรงของพระอุโบสถมีสัดส่วนงามน่าชม (ดูภาพและผังพระอุโบสถ) ฝีมือประณีตและวิจิตรบรรจงมาก หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลัง เป็นไม้จำหลักฝีมือประณีต ลวดลายงดงามมีประตูด้านหน้า ๓ ประตู และซุ้มประตูพระอุโบสถก็มีลักษณะพิเศษน่าสนใจอย่างยิ่ง ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝีมือช่างสมัยอยุธยา เล่ากันมาว่าเป็นวัดที่พระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างไว้ ลักษณะและทรวดทรงคล้ายกับที่พระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

เป็นที่น่าสรรเสริญอย่างยิ่งที่ท่านเจ้าอาวาสได้บูรณะรักษาไว้ให้คงสภาพเดิม

๓๕. บ้านจีน

เป็นชื่อตำบลเก่า ปัจจุบันนี้อยู่ในเขตตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีวัดอยู่ริมคลอง ชื่อวัดบ้านจีน แต่ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อว่า วัดไทยเจริญ

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงกล่าวถึงบ้านจีนไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ ถึงบ้านจีนเจ็กจ้อ

เจรจา

เหล่าเจ็กเคียงภรรยา

หยอกเย้า

เรียบจับจากสมรมา

พลักคู่

อายกับเจ็กจิตรเศร้า

โศกสท่อนทรวงสเทือน ฯ

ส่วน นายมี นั้น เมื่อคราวไปพระแท่นดงรัง ก็พรรณนาถึงบ้านจีนไว้ใน นิราศ
พระแท่นดงรัง ดังนี้

ถึงบ้านจีนจีนมีที่นี้ฤฯ

จึงเรียกชื่อจีนจามให้ความจงน

ชื่อบ้านจีนแล้วทำไมให้ไทยปน

ไ้อ้ตำบลนี้วิบัติอัศจรรย์ ฯ

๓๖. บ้านนายไกร

บางนายไกร อยู่ในเขตตำบลบางขุนทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มี
คลองแยกจากคลองแม่น้ำอ้อมทางฝั่งตะวันตก เรียกว่า “คลองบางนายไกร” มีวัดบางนายไกร-
นอก ตั้งอยู่ปากคลอง เข้าไปตามลำคลอง มีเคหสถานบ้านเรือนเป็นหลักฐานหนาแน่นมาก
ท้องที่แถบนี้คงจะเป็นที่ๆ รู้จักกันดี เพราะเป็นสถานที่ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับวรรณคดีสำคัญ
เรื่องหนึ่ง คือเรื่อง ไกรทอง ปรากฏว่าเกือบทุกท่านที่ผ่านบางนายไกร มักไม่เว้นกล่าวถึง

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงกล่าวไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ บางนายไกรซื้อบ้าน

นายไกร ทองฤฯ

นามบ่หายตนประไลย

ลับล

ไกรเอ๋ยพระเวทไว

วานน้อย หนึ่งพ่อ

เคยเรียกกุมภลักษณ์

เรียกน้องลองมนตร์ ฯ

และคราว นายมี ไปพระแท่นดงรัง ก็เขียนเรื่องบางนายไกรไว้ใน นิราศพระแท่น-
ดงรัง ว่า

มาถึงบ้านนายไกรฤทัยหมอง
 คิดถึงเรื่องไกรทองยิ่งโศกศัลย์
 เขาเรื่องฤทธิ์คิดฆ่าชาลวัน
 แล้วชมขวัญโฉมศรีวิมาลา
 เมืองนางเป็นจรเข้เที่ยวเร่ร่อน
 ไกรทองนอนคนเดียวเปลี่ยวหนักหนา
 คิดถึงน้องร้องไห้ฟายน้ำตา
 อุปมาเหมือนเราที่เศร้าใจ ฯ

สุนทรภู่ เมื่อไปพระประธม ก็เขียนไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

บางนายไกรไกรทองอยู่คลองนี้
 ชื่อจึงมีมาทุกวันเหมือนมันหมาย
 ไปเช่นฆ่าชาลวันให้พลันตาย
 เป็นเลศชายเขี้ยวชาญผ่านวิชา
 ได้ครอบครองสองสาวชาวพิจิตร
 สมสนิทนางตะเข้เส่นหา
 เหมือนตัวฟันไครครองแต่น้องยา
 จะเกอหน้าพางามชนครามครัน ฯ

และเมื่อ นายมี ไปสุพรรณ ก็เขียนไว้ใน นิราศสุพรรณ เป็นทำนองว่า เรื่อง
 ไกรทองเป็นเรื่องจริงที่เล่าสืบทอดกันมาและตัวไกรทองนั้น มีถิ่นฐานบ้านช่องอยู่ที่นี้ นายมี
 เขียนไว้ว่า

มาถึงบางนายไกรในใจจิต
 นิ่งพิณจกั๋งแควกระแสนรินทร์
 ท่านผู้เฒ่าเล่าไว้เราได้ยิน
 ว่าที่ถิ่นเรือนเหยาเจ้าไกรทอง

แต่โบราณบ้านช่องอยู่คลองนี้
 เพื่อนก็มีเมียงามถึงสามสอง
 ตะเภาแก้วโคมเจลาตะเภาทอง
 เป็นพี่น้องร่วมผัวไม่กลัวอาย
 จึงเรียกบางนายไกรเอาไว้อื้อ
 ให้เลื่องลือกว่าจะสิ้นแผ่นดินหาย
 ถ้าใครเป็นเช่นว่าอย่าระคาย
 เราภิปรายเปรียบเล่นพอเป็นกลอน ฯ

๓๓. วัดอุทยาน

วัดอุทยานอยู่ฝั่งตะวันตกของคลองแม่น้ำอ้อม ห่างจากคลองบางนายไกรไปประมาณ ๑๐ เส้น ในท้องที่ตำบลบางขุนทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ อุทยานขานชื่อให้	ใครชม ชื่นเอย
ยามวิโยคเยาวกรม	จิตรชั่ว
อูระเรียมระบอมระบม	ทุกขท่ม ทับนา
ใจจะฟกอกจะขั่ว	ชื่นได้ฉันทใด ฯ

นายมี เมื่อไปพระแท่นดงรัง ก็พรรณนาไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

มาถึงวัดอุทยานรำคาญจิต
 แล้วเพ่งพิศบุปผาพฤกษาไสว
 เหมือนสวนสวรรค์ชั้นฟ้าสุราลัย
 หอมดอกไม้น่าดมลมรำเพย ฯ

และในคราวไปสุพรรณ นายมี ก็พรรณนาไว้ใน นิราศสุพรรณ อีกว่า

มาถึงวัดอุทยานสำราญรื่น
 ได้ชมชื่นช่อผกาพฤกษาไสว

พระพายชายพัดพามาใจ
 สุมาลัยลอยฟ้ามารินริน
 แผลงภูษาใจดอกไม้สด
 ครันสนรสร่วงโรยโหยถวิล
 มิได้อยู่ชชมนิยมยิน
 เทียวโอบยบินหาอื่นมาชื่นชม
 เหมือนหญิงร้ายชายร้างให้ห่างห้อง
 ไม่หมายปองที่อยู่เป็นคู่สม
 เขาหลอกเล่นให้ตายด้วยรายลม
 เหมือนอารมณ์ภุมราภิรมมาลี ฯ

๓๘. บางระนาก

บางระนาก เป็นตำบล อยู่ในท้องที่อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีคลอง
 บางระนากแยกจากคลองแม่น้ำอ้อมทางฝั่งตะวันตก บางที่เรียกว่า คลองบางรวนาก
 กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อเสด็จไปพระประธม ได้ทรงกล่าวถึงบางระนากไว้
 ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ บางระนากีกอนาถไอ้	เอองค์
ไยบ่เห็นนกลอง	แหล่งนี้
ยินแต่ช่อนกกง	คำเรียก บางนา
นกก็ร้างเรียมก็ลี	ลับน้องนางมา ฯ

ส่วน สุนทรภู่ นั้น ได้ฝากฝีปากเกี่ยวกับคลองบางระนากไว้ใน นิราศพระประธมว่า

ถึงคลองขวางบางระนากไ้ออกผี
 แม่น้ำก็มีเหมือนหนึ่งนกจะผกผัน
 ไปอ้อมแก้วแววตาพาจรัล
 มาช่วยกันกับทั้งคู่ที่อยู่ริม

ลงร่วมเรือเมื่อว่าคืนสะอื้นอ่อน
 จะคอยซ่อนโฉมอุ้มไม่หยุ่มหิยม
 ให้แย้มสรวลชวนเสบายเฝ้าเซยชิม
 กว่าจ้อมอกแอบแนบนิทรา ฯ

เมื่อ นายมี ไปสุพรรณได้เขียนไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า
 ถึงบางระนกบางคูเวียงเรียงเคียงกันอยู่
 ดูเหมือนคูเคียงเคียงอยู่เรียงหมอน
 คิคคะนึ่งถึงเขนยที่เคยนอน
 เราจากจรท้งขว้างไว้ห่างไกล

๓๕. บางคูเวียง

บางคูเวียง เป็นตำบลขึ้นอำเภอบางกรวย บางที่เรียกบางโคเวียง อยู่ติดๆ กับ
 บางระนก มีคลองบางคูเวียงแยกจากคลองแม่น้ำอ้อมฝั่งตะวันตก ปากคลองทั้งสองอยู่ชิดกัน
 กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพรรณนาถึงบางคูเวียงไว้ใน นิราศพระประธม ว่า

◎ คูเวียงใครซุกไว้	เป็นคู
เวียงบ่อพบพานคู	เปล่าอ้าง
เหมือนมเรียนิราศพร	ลับเนตร มาแม่
ชมแต่นามอ้างว้าง	อกว่าอวรณ์ ฯ

ส่วน นายมี นั้นกล่าวถึงบางระนกบางคูเวียงไว้คู่กัน ทั้งในนิราศสุพรรณและใน
 นิราศพระแท่นดงรัง ที่กล่าวถึงในนิราศสุพรรณได้ยกมาไว้ตอนกล่าวถึงบางระนกแล้ว ต่อไปนี้
 คือข้อความที่ นายมี เขียนถึงบางทั้งสองนี้ ในคราวไป พระแท่นดงรัง

ถึงบางระนกโคเวียงเคียงกันอยู่
 เหมือนอย่างคูเซยชมภิรมย์ขวัญ
 ทั้งสองบางปากบางไม่ห่างกัน
 อัจฉรย์บ้านนี้สุดใจ

แต่ตัวพี่ผู้เดียวมาเที่ยวท่อง
ให้ห่างน้องห่างมิตรพิศมัย
เผ้าครวญคร่ำรำพึงตะบึงไป
ดั่งเปลวไฟเผือกกวิตกมา ฯ

สุนทรภู่ นั้น คราวไปสุพรรณ ผ่านบางคูเวียงก็รำพึงไว้ใน นิราศสุพรรณ ว่า

◎ บางคูเวียงเสียงสังข์ลั่น	สวนไสว
เวียงซื่อคือท้าวไท	ท่านตึง
เวียงราชตลาดแคล้วไกล	กลับระลึก นึกเอ๋ย
ยามยากจากเมืองทั้ง	ถิ่นปลื้มลื้มเกษม ฯ

และคราวไปพระประธม ท่านก็รำพึงไว้ใน นิราศพระประธม อีกเช่นกัน มีความว่า

บางคูเวียงเสียงเจี๊ยบเจี๊ยบสังข์
เป็นจังหวัดเวียงสวนล้วนพุกษา
ดรูปนางบางคูเวียงเหมือนเหนียงนา
ไม่เหมือนหน้านางนั่งในวังเวียง ฯ

๔๐. โรงหีบ

โรงหีบ เดิมอยู่ทางฝั่งตะวันออกของคลองแม่น้ำอ้อม แต่ปัจจุบันนี้ย้ายอยู่ทางฝั่งตะวันตก ใช้เครื่องจักรแทนเครื่องหีบอ้อยแต่โบราณซึ่งใช้แรงควายหมุน

เมื่อ นายมี ไปพระแท่นดงรังใน พ.ศ. ๒๓๗๙ ได้กล่าวถึงโรงหีบไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

ถึงโรงหีบเห็นเขาหีบแต่น้ำอ้อย
ดูหยดย้อยรองไว้ได้หนักหนา
พี่รักน้องถ้าจะรองเอาน้ำตา
คงมากกว่าน้ำอ้อยแล้วกลอยใจ ฯ

เมื่อ สุนทรภู่ ไปสุพรรณ ได้เขียนเกี่ยวกับโรงหีบไว้ใน นิราศสุพรรณ ก่อนที่จะเขียนเกี่ยวกับบางคูเวียง ว่า

◎ โรงหีบหนีบอ้อยออก	แอดเสียง
สองค่างวางรองเรียง	รับน้ำ
อ้อยใส่ไถ่ควายเคียง	คูวัง เวียนเอย
อก ^{๗๕} พนชอก ^{๗๖} ซ่า	เช่นอ้อยอ้อยระย้า

◎ หีบหันนั้นแหละเหล็	ตระลาการ
ชู ^{๗๗} ข่มเหงหักหาญ	ห่อนเว้น
เข้าพวกคิดอ่านพาล	เอาผิด
กลหีบหนีบนิดนั้น	นึก ^{๗๘} ชำนาญใจ

และคราว สุนทรภู่ ไปพระประธม ก็เขียนไว้ใน นิราศพระประธม อีกว่า

เห็นโรงหีบหนีบอ้อยเขาคอยบ่อน
 มีคนต้อนควายควาดไม่ขาดเสียง
 เห็นน้ำอ้อยย้อยรางที่อ่างเรียง
 ไ้อพิศเพียงชลนาที่จำบัลย์
 อันล้าอ้อยย้อยยับเหมือนทับอก
 น้ำอ้อยตกเหมือนน้ำตาตวงกว่าขัน
 เขาโหมไฟในโรงโขมควัน
 ให้อัด^{๗๙}นอกกลม^{๘๐}รุมระกำ
 อันน้ำในใจคนเหมือนตันอ้อย
 ข้างปลายกร่อยชืดชิมไม่อืมน้ำ
 ต้องหันหีบหนีบแตกให้แหลกลำ
 นั้นแลน้ำจึงจะหวานเพราะจานเจือ

๔๑. วัดปรังก์หลวง

วัดปรังก์หลวง ตั้งอยู่ริมคลองแม่น้ำอ้อมฝั่งตะวันตกกเหนือปากคลองบางค้อ ซึ่ง
แยกเข้าไปตัดผ่านคลองบางโสนในเขตตำบลบางม่วง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี วัดนี้
เป็นวัดโบราณ คงจะเก่าถึงสมัยอยุธยา ซากเล่ากันว่าพระเจ้าอู่ทองเป็นผู้ทรงสร้าง มี
พระอุโบสถเก่าทรุดโทรมมาก กับมีพระปรังก์ใหญ่ก็ชำรุดทรุดโทรมและถูกขุดพูนพรวน
แต่ยังทรงลักษณะพอเห็นฝีมือการก่อสร้างได้ ชาวบ้านแถบนั้นเล่าว่า เคยมีผู้ขุดได้พระ และ
ตาปัสัณฆวานรที่เป็นของใช้ในการก่อสร้างสมัยอยุธยา

กรมหลวงวงษาราชสนิท ทรงพรรณนาไว้ใน นิราศพระประชม เรียกว่าวัดหลวง
ดังนี้

◎ วัดหลวงกิดคู่ร้าง	เวียงหลวง
ร้างสุขสิ่งเกษมทรวง	เสียมสน
มาเดี่ยวอดรดวง	แดเค็ด สวาดแม่
ยามคักสคงยงรัน	เหลือบล่อมตอมกวน ฯ

๔๒. บางม่วง

บางม่วงเป็นชื่อตำบลขึ้นในอำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี มีคลองบางม่วง
แยกทางฝั่งตะวันตกจากเหนือวัดอัมพวันหรือวัดบางม่วง ไปเชื่อมกับคลองบางโสน

กรมหลวงวงษาราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ถึงบางม่วงไว้ใน นิราศพระประชม
ว่า

◎ บางม่วงกิดม่วงน้อย	นางฝาน
จัดประจงใส่จาน	จอกแก้ว
รฤกรศสวายหวาน	วายุโษษฐ์ พี่เอย
เห็นแต่บางม่วงแคล้ว	พี่คล้อยเรือคลา ฯ

ส่วน นายมี นั้นได้กล่าวถึงบางม่วง ไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

ถึงบางม่วงเห็นพวงมะม่วงห้อย

คิดจะสอยก็ไม่สมอารมณ์หมาย

จะปีนต้นเล่าก็ยากลำบากกาย

พีนกายนั่งอดเหมื่อนมดแดง ฯ

สุนทรภู่ คราวไปสุพรรณ และไปพระประธม ได้รำพันถึงหญิงช่อม่วง ซึ่งคงจะมีความสัมพันธ์กันอยู่มากไว้ทั้ง ๒ คราวใน นิราศสุพรรณ สุนทรภู่เขียนไว้ว่า

◎ บางม่วงทรวงเศร้าคิด เคยชวน

ม่วงเก็บมะม่วงสวน

สุกระย้า

ม่วงอื่นร้นรณจน

จิตไม่ ใคร่แฮ

ม่วงหม่อมหอมหวานหน้า

เช่นเนื้อเจือจันทน์ ฯ

และยังกล่าวถึงหญิงช่อ จันทร์ ซึ่งเคยเป็นภรรยา แต่เลิกร้างกันไปแล้วไว้ด้วยว่า

◎ จันทร์ต้นผลห้ามให้ หวานหอม

แมงภู่ว์เวียนตอม

ไต่เกล้า

เพียงพิศสุดสนอม

เสน่ห์แจ่ม จันเอย

พร้องช่อร้อเสียวเศร้า

โศกร้างห่างจัน ฯ

ส่วนใน นิราศพระประธม สุนทรภู่บันทึกถึงม่วงไว้ว่า

ถึงบางม่วงง่วงจิตคิดถึงม่วง

ต้องจากทรวงเสียใจอาลัยเหลือ

มะม่วงงอมหอมหวานเหมื่อนนวลเนื้อ

มิรู้เบื่อบางม่วงเหมื่อนดวงใจ

เห็นต้นรักหักโค่นต้นสนัด

เป็นรอยตัดรักขาดให้หวาดไหว

เหมื่อนตัดรักหักสวาทขาดอาลัย

ด้วยเห็นใจเจ้าเสียแล้วนะแก้วตา ฯ

๔๓. บางใหญ่

บางใหญ่ เป็นชื่อคลอง ตำบลและอำเภอ ขึ้นจังหวัดนนทบุรี ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ปากคลองบางใหญ่ ทั้งฝั่งซ้ายของลำคลองแม่น้ำอ้อม ภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม ราษฎรมีอาชีพทำนาทำสวนกับค้าขายเป็นส่วนใหญ่ อำเภอบางใหญ่เดิมเป็นกิ่งอำเภอ เรียกกิ่งบางแม่นาง ต่อมายกเป็นอำเภอบางแม่นาง แล้วภายหลังเปลี่ยนเป็นอำเภอบางใหญ่

คลองบางใหญ่แยกจากคลองแม่น้ำอ้อมผ่านไปเข้าคลองโยง ผ่านตำบลลานตากฟ้า ออกแม่น้ำนครชัยศรี อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ในสมัยโบราณเมื่อยังไม่ได้ขุดคลองมหาสวัสดิ์ในรัชกาลที่ ๔ การคมนาคมระหว่างกรุงเทพมหานครและนนทบุรี ได้อาศัยผ่านเส้นทางสายนี้ ใน นิราศพระปฐม ของ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กล่าวถึงบางใหญ่ไว้ว่า

◎ บางใหญ่ใหญ่เท่านี้	ไหนปาน
รักพี่ใหญ่ฤประมาณ	ใหญ่แท้
ดินฟ้าทั่ววันที่ธาร	ใหญ่เท่า ไฉนฤ
รักแม่สุดใหญ่แล้ว	ใหญ่ล้ำราพร ร

ใน นิราศพระแท่นดงรัง ของ นามมี กล่าวไว้ว่า

ถึงบางใหญ่ใหญ่แต่ชื่อเขาฤเล่า
ไม่ใหญ่เท่าทุกซ์พี่ที่จากสมร
พี่ทุกซ์เท่าฟ้าดินคีรินทร
ไม่หยุดหย่อนโศกาน้ำตาคลอ ร

ใน นิราศสุพรรณ ของ สุนทรภู่ กล่าวไว้ว่า

◎ ล่วงทางบางใหญ่บ้าน	ด่านคอย
เลี้ยวล่องคลองเล็กลอย	เลื่อนช้า
สองฝั่งพรั่งพฤษ์พลอย	เพลื่นขึ้น ชมเหย
แลเหล่าชาวสวนหน้า	เสน่ห็น้องครองสนอม ร

ใน นิราศพระประธม ของ สุนทรภู่ กล่าวไว้ว่า

ถึงบางใหญ่ให้จอดทอดประทับ
 เข้าเคียงกับกิ่งรักไม่พักหา
 เมื่อกินข้าวเขาก็หักใบรักมา
 จ้มปลาร้าลองดก้วยอยู่ริม
 อร่อยนักรักอ่อนปลาช่อนย่าง
 เปรียบเหมือนอย่างเนื้อมันที่หุยมหิณ
 อยากรู้จักรักใคร่พึงได้ชิม
 ชอบแต่จ้มปลาร้าจึงพารวย
 โอ้รักต้นคนรักเขาหักให้
 ไม่พักได้เด็ดรักไม่พักฉวย
 แต่รักน้องต้องประสงค์ถึงงวงวย
 ใครไม่ช่วยชักนำสู่กลักสิน ฯ

ใน นิราศสุพรรณ ของ นายมี กล่าวไว้ว่า

รำพันพลางทางมาถึงบางใหญ่
 พิศดูหมู่ไม้ในสวนศรี
 ม่วงทุเรียนมังคุดละมุดมี
 ทั้งลิ้นจี่ลำไยมะไฟเพื่อง
 มะปรางปริงกิ่งแปรแต่ละต้น
 เป็นพวงผลสุกงอมอร่ามเหลือง
 ลูกไม้สวนสารพัดไม่ขัดเคือง
 เป็นผลเนื่องตามฤดูไม่รู้วาย ฯ

วรรณคดีสัญจรในจังหวัดนนทบุรี*

เมื่อเราเข้าไปในลำคลองใดลำคลองหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นลำคลองที่สำคัญแล้ว วิวญาณของเราก็ย่างเข้าสู่ธรณีของโลกแห่งความสงบ แม้ว่าเสียงและความเร็วของบรรดาเรือยนต์ทั้งหลาย จะเตือนให้เราระลึกถึงยุคแห่งเครื่องจักรกลก็ตาม อย่างไรก็ตาม ทัศนคติที่เห็นทิวาสงบก็อยู่เหนือสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น ชีวิตในลำคลองเหล่านี้ช่างแตกต่างไปจากชีวิตในท้องถนนของพระนคร จนเราไม่อาจเดาวันความรู้สึกอันแรงกล้าและใฝ่ฝันที่จะมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติซึ่งหอมล้อมด้วยรูปและสีอันงดงามของธรรมชาติเช่นนั้นได้ สองข้างทางน้ำอันคึกเคยวมีประกายระยิบระยับนั้น มีต้นไม้อุดมเขียวชอุ่มช่น้อยและมีบ้านช่องมากมายปลูกเรียงรายอยู่ริมคลองตามหลักไม้ที่ปักอยู่หน้าบ้านเหล่านี้มีเรือใบเล็ก ๆ ผูกโซ่ติดอยู่ เด็ก ๆ ใช้เรือใบเหล่านี้สำหรับไปโรงเรียน หรือไม่ก็พ่อแม่ใช้สำหรับไปซื้อหรือขายของเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ

สิ่งที่ดึงดูดใจเราอยู่ตลอดเวลาทั้งทางฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของลำคลองนั้นคือหลังคาอันสง่างามของวัดต่าง ๆ ซึ่งแลเห็นเด่นอยู่เหนือหมู่ไม้ วัดเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของความ เป็นเอกภาพของจิตใจและวัตถุ ความคิดเช่นนั้นทำให้นึกถึงว่าในสมัยโบราณนั้น คนเรามีได้ตกเป็นทาสของเครื่องจักร หากดำรงชีวิตอยู่ด้วยผลผลิตอันเกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของแม่พระธรณี และด้วยธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าช่วยคำจุนจิตใจ

จำนวนวัดที่มีอยู่ในคลองบางกอกน้อยนั้นมีมากเป็นพิเศษอย่างแท้จริง เมื่อได้เห็นวัดขนาดใหญ่อย่างมากมายเหล่านี้แล้ว เราก็ประหลาดใจในความอุตสาหะพยายามอย่างใหญ่หลวงของคนไทยโบราณ ที่ได้สร้างปูชนียสถานขึ้นอย่างมากมาย แต่เมื่อเราคิดว่าวัดวาอารามเหล่านี้ เป็นศูนย์กลางการศึกษาทั้งทางศาสนาและทางบ้านเมือง เป็นสถานที่แห่งเดียวซึ่งประชาชนได้มาชุมนุมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรืองานฉลองใด ๆ เป็นสถานที่ซึ่งประชาชนอาจได้รับการปรึกษาแนะนำ ได้รับความสุขทางด้านศีลธรรมและอื่น ๆ อีกนานาประการ

* เขียน ชัมศิริ แปลจาก Literary Trip in Nonthaburi ของศาสตราจารย์ ศิล พีระศรี ในหน้า ๑๑๗

ฉะนั้นเองเราจึงเข้าใจได้ว่า กิจกรรมทางศาสนาและสังคมของคนไทยโบราณนั้น มีที่มา โดยเฉพาะจากแม่น้ำลำคลองสายสำคัญ ๆ อันเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อซึ่งกันและกัน

สิ่งที่เรารู้สึกจากการเดินทางไปตามลำคลองบางกอกน้อยนั้น ก็คือสิ่งที่ท่านจินตกวีของเราได้เคยรู้สึกมาแล้วก่อนเราอย่างลึกซึ้งนั่นเอง จินตกวีผู้ซึ่งใช้ถ้อยคำอันมีลีลาพรรณนาถึงความงามของสถานที่และลักษณะของวัดแต่ละวัดอันน่าเพลิดเพลินใจขึ้นไว้ การพรรณนาของท่านกวีเหล่านั้นย่อมเป็นบันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์และทางกวีนิพนธ์ ซึ่งทำให้เราได้เห็นชีวิตของอดีต

ด้วยเหตุฉะนั้น วรรณคดีสมุทรจึงมีความมุ่งหมายที่จะให้ได้เห็นสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งก่อให้เกิดความบันเทิงใจทางกวีชนแก่จินตกวีของเรา และถ้อยคำของท่านอันสร้างอารมณ์และความคิดให้แก่เรานั้น ก็เป็นสิ่งที่เพียงพอที่จะเร้าความตื่นเต้นทางพุทธิปัญญาให้เกิดขึ้น ซึ่งเราหวังที่จะได้รับการสัญจรครั้งนั้น ด้วยข้อความอันสั้นนี้เราปรารถนาแต่เพียงว่าจะช่วยให้คณะวรรณคดีสมุทรได้รับความรู้ทางกวีศิลป์จากการชมโบราณสถานบ้างตามสมควร

อายุของวัดตามประวัติศาสตร์เหล่านั้นมีต่าง ๆ กัน ตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมาจนถึงรัชกาลที่สามแห่งราชวงศ์จักรี วัดหลายวัดตกอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก คงมีเพียงบางวัดเท่านั้นที่ได้รับการซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพดี เช่นวัดประสาธน์ เป็นต้น

วัดโพธิ์บางโอ

วัดโพธิ์บางโอ สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ในพระอุโบสถของวัดนี้มีงานจิตรกรรมฝาผนังที่น่าสนใจมาก เพราะเรื่องราวที่เขียนขึ้นนั้นแปลกไปกว่าที่อื่น กล่าวคือแทนที่จะเป็นเรื่องธรรมดามาจากชาดก กลับเป็นเรื่องปริศนาธรรมที่ศิลปินได้รับความบันเทิงใจจากผู้รู้จึงเขียนภาพแสดงให้เห็นถึงบุคคลาธิฐาน ภาพเหล่านั้นสอนให้เรารู้จักเลือกเอาในระหว่างสิ่งดีกับสิ่งเลว และรู้จักปฏิบัติตนในทางที่ถูก ยกตัวอย่างเช่น เรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่เห็นจากภาพบนผนังช่องหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงชายผู้หนึ่งกำลังวิ่งหนีออกจากบ้านซึ่งกำลังตกอยู่ในเปลวเพลิง อันหมายถึงเปลวเพลิงแห่งความหลงในชีวิตทางโลก ความคิดเช่นเดียวกันนี้ปรากฏอยู่ในภาพอีกช่องหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงโจรสามคน อันเป็นสัญลักษณ์ของอกุศลมูล คือความ

โกรธ ความโลภ และความหลง กำลังชักชวนชายผู้หนึ่งให้เข้าร่วมคณะด้วย แต่ชายผู้นั้น
วิ่งหนีไปพึ่งธรรมของพระพุทธองค์และอุปสมบทเป็นพระภิกษุในที่สุด ดังนั้นภาพเขียน
ประเภทนี้จึงมีความมุ่งหมายไปในทางส่งเสริมการศึกษาศีลธรรม ภาพเขียนเหล่านี้ไม่เก่ามากนัก
หรือไม่อย่างนั้นก็ยังถูกซ่อมเมื่อประมาณห้าสิบปีที่แล้วเอง จึงทำให้สูญเสียความงามซึ่งเป็นของ
เดิมไป แต่ความเป็นต้นฉบับของเรื่องราวที่เขียนขึ้นนั้น ย่อมเป็นที่สนใจแก่พุทธศาสนิกชน
ผู้ปฏิบัติธรรมอยู่มาก

ในพระอุโบสถเดียวกันนี้ มีภาพเขียนเล็ก ๆ ล่างภาพเขียนบนแผ่นกระจก ไม่มี
เรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาเลย เป็นภาพลอกแบบภาพพิมพ์ของภาพเขียนชาวตะวันตกแห่งพุทธ-
ศตวรรษที่ยี่สิบสี่ เหตุใดจึงมาประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถด้วยกันยังไม่ทราบได้ เรื่องราว
ที่เขียนนั้นเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของชาวตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ยี่สิบสี่นั่นเอง ภาพเขียน
ลอกแบบนี้ เขียนโดยศิลปินที่มีฝีมือสูงมาก แต่ไม่เกี่ยวข้องกับวัดเลย อาจเป็นไปได้ว่า
ภาพเขียนเหล่านี้เป็นสมบัติของผู้สร้างพระอุโบสถและมีผู้นำเอามาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ
เพื่อเป็นที่ระลึกแก่ผู้สร้างอันเป็นผลบุญส่วนบุคคลอยู่ตลอดไป

วัดปราสาท

จากฝั่งคลองบางกอกน้อย เราจะไปถึงวัดปราสาทได้โดยเดินผ่านไปกลางสวนผลไม้
อันรื่นรมย์ ซึ่งเป็นทัศนียภาพที่นำไปสู่ความพึงพอใจทางสุนทรียะอันเราจะพิศุจน์ได้เมื่อเรา
เห็นพระอุโบสถของวัดนี้ วัดปราสาทสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ฉะนั้นเอง จึงมีลักษณะของ
โครงสร้างเช่นเดียวกันกับวัดทั้งหลายที่สร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ยี่สิบสี่ ประการ-
ที่สำคัญนั้นเราหมายถึงหลังคาเส้นโค้งขึ้นอันงดงามอ่อนช้อยเมื่อเรามองจากด้านข้างของตัวพระ-
อุโบสถ

ชายคาพระอุโบสถที่ยื่นออกมานั้นมีทวยไม้จำหลักลวดลายคายน้อย ทวยเหล่านี้มี
ส่วนสัดเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยทางโครงสร้างเป็นอย่างยิ่ง หลังคามุขหน้าและมุขหลังของ
พระอุโบสถนั้นตั้งอยู่บนเสาสี่เหลี่ยมสี่ต้นด้วยกัน เหนือและส่วนคานของเสาด้านในสองต้นขึ้นไป
นั้นเป็นหน้าบัน ซึ่งตกแต่งอย่างมั่งคั่งอลังการด้วยลวดลายจำหลักไม้ อันมีลักษณะแข็งแรง

มีฝีมือกล้า ลวดลายจำหลักบนนั้นจำหลักให้สูงขึ้นมาเพื่อเน้นให้เห็นถึงความเด่นชัดที่จะให้เกิดความสมมูลกับเงาของหลังคามุข ซึ่งทอดลงมาทาบบนลวดลาย ตามความจริงนั้น หากลวดลายตกแต่งหน้าบันนั้นเป็นลวดลายจำหลักบนต่ำแล้ว เราก็จะมองเห็นลวดลายไม่ชัดเจน

ตามปกติ หน้าบันของวัดอื่นๆ นั้นมีขนาดใหญ่กว่าที่วัดนี้ แต่สำหรับหน้าบันของวัดนี้ สถาปนิกมีวิจารณญาณอย่างลึกซึ้งเข้าใจเป็นอย่างดีว่า ถ้าสร้างหน้าบันให้ใหญ่ก็จะทำให้เสียความประสานกลมกลืนของตัวอาคารทั้งหมด

พระอุโบสถของวัดปราสาทนั้นก็เหมือนกับพระอุโบสถของวัดอื่น ๆ ที่สร้างในสมัยอยุธยา เช่น วัดใหญ่สุวรรณารามและวัดเกาะแก้วสุทธารามในจังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น กล่าวคือไม่มีหน้าต่างคานข้าง มีแต่หน้าต่างเล็กๆ อยู่ทางคานหลังพระอุโบสถเบื้องหลังพระประธาน ขนาดใหญ่เท่านั้น

คานหน้าของพระอุโบสถมีประตูสามประตูมีลวดลายปูนปั้นตกแต่งที่บริเวณกรอบประตู แต่น่าเสียดายที่ลวดลายเหล่านี้เสียหายไปมาก สิ่งที่น่าสนใจนั้นคือ ข้างในมีบันไดสามชั้นสำหรับก้าวลงไปสู่พื้นพระอุโบสถ วัดที่มีบันไดลงไปสู่พื้นเช่นนี้มีน้อยมาก วัดที่ใครอ้างถึงก็คือ วัดใหญ่สุวรรณารามซึ่งพระอุโบสถมีบันไดเช่นที่กล่าวนี้เหมือนกัน

ตามบริเวณผนังภายในพระอุโบสถ ตกแต่งด้วยภาพเขียนเป็นเรื่องราวชาดก องค์ประกอบภาพทั้งหมดมีลักษณะแตกต่างจากที่อื่น ภาพตอนบนประกอบขึ้นเป็นหมู่อยู่ในเส้นระดับค่อนข้างสูง มีพระพุทธรเจ้าและพระสาวกอยู่สองข้างเขียนขึ้นตามแบบประเพณี ในระหว่างพระสาวกนั้นมีฉัตรหนึ่งคัน ช่วยให้เกิดความถ่วงกันพอดีกับรูปนอกของวงพระรัศมีของพระพุทธรเจ้า ภาพพระพุทธรองค์กับพระสาวกดังกล่าวนี้เขียนซ้ำ ๆ กันไปโดยรอบผนังใต้ภาพหมู่ในเส้นระดับดังกล่าวแล้วลงมาเป็นภาพส่วนสำคัญประกอบขึ้นเป็นช่อง ๆ แสดงให้เห็นถึงเรื่องเกี่ยวกับชาดก เช่น เวชสันดรชาดก สุวรรณสามชาดก นารทชาดก เป็นต้น ภาพเขียนเหล่านี้แบ่งออกเป็นช่อง ๆ ด้วยหมู่ของภาพในเส้นตั้งซึ่งเป็นภาพเทพนมยืน

สีของภาพที่ใช้ส่วนใหญ่ คือ สีขาวและสีแดง สีอื่น ๆ ก็ใช้บ้างเหมือนกันแต่น้อยมากและเป็นส่วนละเอียดเสียเกือบทั้งหมด

บัดนี้ เมื่อเราเริ่มก้าวลงสู่บันไดไปสู่พื้นภายในพระอุโบสถและมองดูโครงการศิลปะของภาพเขียน เรามีอาจตื้นตันที่จะกล่าวถึงความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นของโครงสร้างพระอุโบสถวัดปราสาท กับโครงสร้างพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณารามได้เลย เพราะความสัมพันธ์นี้เราไม่คิดว่าจะเป็นโดยบังเอิญ หากเป็นสิ่งแน่นอนอย่างเหลือเกินว่า ศิลปินช่างท่าน หรือไม่กี่พระสงฆ์ลาออกจากจังหวัดเพชรบุรีได้มาอำนวยการก่อสร้างวัดปราสาท เช่นเดียวกับอำนวยการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนัง อีกทั้งโครงการศิลปะของงานจิตรกรรมและลักษณะของภาพเทพพนมยืนของวัดปราสาท กับภาพเทพพนมที่บานประตูวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรีนั้นก็เป็นแบบเดียวกันด้วย อย่างไรก็ตาม ความเหมือนกันนั้นจะเป็นเพราะบังเอิญ หรือเพราะการติดต่อกันโดยตรงก็ตามที่ งานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดปราสาทก็เป็นสิ่งมีค่าที่สุดสำหรับความเป็นต้นแบบในการสร้างองค์ประกอบ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคุณค่าทางด้านศิลปะเลย

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดปราสาทกับงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรีแล้ว งานจิตรกรรมของวัดปราสาทนั้นเป็นแบบศิลปะท้องถิ่นมากกว่า ดังนั้นเราจึงอาจกำหนดฝีมือการช่างของสกุลช่างจังหวัดนนทบุรีได้ว่า อยู่ในระยะตอนต้นพุทธศตวรรษที่สิบสี่ เป็นที่น่าเสียดายว่า ประมาณหนึ่งในสามของงานจิตรกรรมถูกฉาบทับเสียด้วยน้ำปูนขาว เหตุที่งานจิตรกรรมโบราณถูกฉาบน้ำปูนขาวทับเสียบ่อยๆ นั้นเป็นสิ่งที่ธรรมดาเสียแล้วในประเทศไทยเรา และเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในระหว่างผู้ที่สนใจในการรักษางานจิตรกรรมโบราณกับความเคารพของพระสงฆ์ที่มีอยู่ต่อสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของท่าน ตามความเป็นจริงนั้น ในหลายกรณีทีเดียว ที่ผนังพระอุโบสถซึ่งตกแต่งด้วยงานจิตรกรรมตกอยู่ในสภาพเสียหาย พระท่านก็รู้สึกว่าการปล่อยให้พระอุโบสถมีสภาพดูๆ งามๆ ไม่มีระเบียบเรียบร้อยเช่นนั้น เป็นการขาดความเคารพต่อสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ แม้ว่าความรู้สึกอันมีเหตุผลของพระท่านนั้นเป็นที่เข้าใจกันดีอยู่ก็ตาม แต่เมื่อกล่าวถึงค่านิยมของสิ่งที่เป็นมรดกตกทอดทางศิลปะของเราแล้ว ก็ย่อมเป็นที่พึงปรารถนาอันอยู่ว่า การเปลี่ยนแปลงรูปทรงของอาคารอันเป็นสิ่งมีค่าในสมัยต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์นั้น ควรจะได้รายงานให้กรมศิลปากรทราบเสียก่อน

วัดปรังก์หลวง

วัดที่สำคัญอีกวัดหนึ่งที่คณะบรรณกตีสัจจะได้ชมนั้น คือวัดปรังก์หลวง วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาด้วยเหมือนกัน พระอุโบสถของวัดนี้มีขนาดใหญ่ ตกอยู่ในสภาพที่หมดหนทางจะซ่อมแซมได้ ยิ่งไปกว่านั้นก็ไม่มีอะไรพิเศษนอกจากขนาดของพระอุโบสถอันมหึมาเท่านั้นเอง ตรงกันข้ามกับพระปรังก์ซึ่งแม้ว่าจะชำรุดทรุดโทรมมาก แต่ก็มีลักษณะรูปทรงอันงดงามเป็นพิเศษโดยเฉพาะสำหรับพระปรังก์ที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาเท่านั้น กล่าวโดยส่วนรวมแล้ว พระปรังก์องค์นี้ยังคงมีทรงรูปนอกเป็นแบบระฆังทรงสูงเหลือไว้ให้เห็น ซึ่งทำให้ตัวพระปรังก์บังเกิดความสง่างามน่าดู พระปรังก์องค์นี้ก็เช่นกัน ได้ถูกนำมือของพวกทำลายศาสนาแสวงหาทรัพย์สมบัติ ทะลายกันหน้าของพระปรังก์พังไปเสียส่วนหนึ่ง ส่วนอีกสามด้านนั้นมีพระพุทธรูปปูนปั้นจำหลักนูนสูงประดิษฐานอยู่ในซุ้มจรนำ พระพุทธรูปเป็นที่แน่นอนว่าได้ถูกบูรณะซ่อมแซมในสมัยต่อมา แต่ยังคงมีความงามตามแบบศิลปอยุธยาโดยเฉพาะ กล่าวคือ มีความแข็งแกร่งของพระพุทธรูปสมัยอุทองผสมอยู่กับแบบอันงดงามของศิลปสุโขทัย

ปัจจุบันนี้ เวลาของคนเรานั้นช่างสั้นมาก ทำให้เรามีโอกาสได้ชื่นชมโบราณสถานอันมีอยู่เป็นจำนวนมากภายในประเทศไทยได้เพียงครั้งคราวเท่านั้น แต่เมื่อมีกรณีพิเศษบางประการ เมื่อเราว่างจากงานประจำและลงมือกระทำตาม “ลัทธิทัศนวิจารณ์” ดูบ้างในประเทศไทยเรา แล้วเราก็จะตระหนักถึงความสำคัญอันน่าประหลาดใจของมรดกทางศิลปของเรา สิ่งนี้ได้บังเกิดขึ้นแก่เราเมื่อไม่นานมานี้เอง เมื่อนักโบราณคดีหนุ่มคนหนึ่งได้เดินทางไปสำรวจวัดสำคัญ ๆ ลางวัดของสกุลช่างนนทบุรีร่วมกับเรา มันเป็นความพึงพอใจทางพุทธปัญญาประการหนึ่งซึ่งเราหวังว่าความพึงพอใจที่วั้นคณะบรรณกตีสัจจะคงลงความเห็นด้วย

ศิลป พีระศรี

กรุงเทพ ฯ

๓ ตุลาคม ๒๕๐๔

พระอุโบสถวัดชะลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
มีเก่าเป็นสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา แต่ได้ซ่อมแซมแก้ไขไปเสียหลายอย่างแล้ว
The ubosoth of Wat Chalaw in Ayudhya style.

พระสถูปสำริด พบในเจดีย์ก้นตะวั่นนอกเฉียงเหนือ ของพระอุโบสถวัดชะลอ
Bronze stupas found at Wat Chalaw

พระอุโบสถวัดโพบางโอ

อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี

ภายในพระอุโบสถนี้ มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง

The ubosoth of Wat Pho Bang O.

ภาพปริศนาธรรม

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดโพธาราม

อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี

(ล่าง) ตัวอักษรใต้ภาพคนเดิน เขียนว่า

“เกลียดสงสารทั้งหงส์ตกบ่อที่บ้านจันทาล”

(บนซ้าย) ตัวอักษรใต้ภาพบรรพชิตนั่ง เขียนว่า

“ได้มฤจิกฤคาโมยะตาญาณแล้วบวช”

(บนขวา) ตัวอักษรใต้ภาพบรรพชิตนั่ง เขียนว่า

“ได้มฤจิกฤคาโมยะตาญาณแล้วบวช”

(ล่างขวา) ตัวอักษรใต้ภาพคนนั่งแหงนหน้า เขียนว่า

“หนีสงสารทั้งพระจันทร์จะไปให้พันราหู”

Mural painting representing Buddhist riddles
in the ubosoth of Wat Pho Bang O.

ภาพเขียนติดกรอบ

อยู่เหนือหน้าต่าง

ในพระอุโบสถ

วัดโพบางโอ

อำเภอบางกรวย

จังหวัดนนทบุรี

Painting above the
window of the ubosoth
of

Wat Pho Bang O.

(ล่าง) ภาพปริศนาธรรม ในพระอุโบสถวัดโพบางโอ

Mural painting representing Buddhist riddles in
the ubosoth of Wat Pho Bang O.

(ตอนบน)

เป็นภาพ

บุกกถาธิฐาน

แสดงถึงกลบุตร

เห็นจันทร์ทั้ง ๕

คือ

รูป เวทนา ตัญญา

สังขาร วิญญาณ

เป็นภัย แล้วออกบวช

เขียนไว้ว่า

“หนีปัญจันธ์ทั้ง ๕”

(ตอนล่าง)

เขียนไว้ว่า

“เห็นสงสาร

กังเรือนอันไฟไหม้”

ภาพปริศนาธรรมใน
 พระอุโบสถวัดโพบางโอ
 (ตอนบน) เป็นภาพ
 บุคคลาธิฐานแสดง
 ถึงกุศลบุตรเห็นโทษ
 อุกุศลมูล ทั้งสาม คือ
 โทโส โมโท โดโก
 แล้วออกบวช
 ผู้ถืออาวธ ๓ คนนั้น
 คือตัว โดโก โมโท
 โทโส ส่วนคนยืน
 กลาง (ไม่มีอาวธ)
 คือกุศลบุตรผู้หนี
 (ตอนล่าง)

เสียกายที่ตัวหนึ่งสื่อ
 ตบเตือน อ่านไม่ออก
 Mural painting
 representing
 Buddhist riddles
 in the ubosoth of
 Wat Pho Bang O.

ภาพเขียนติดกรอบอยู่เหนือหน้าต่างพระอุโบสถวัดโพบางโอ
 Painting above the window of the ubosoth
 of Wat Pho Bang O.

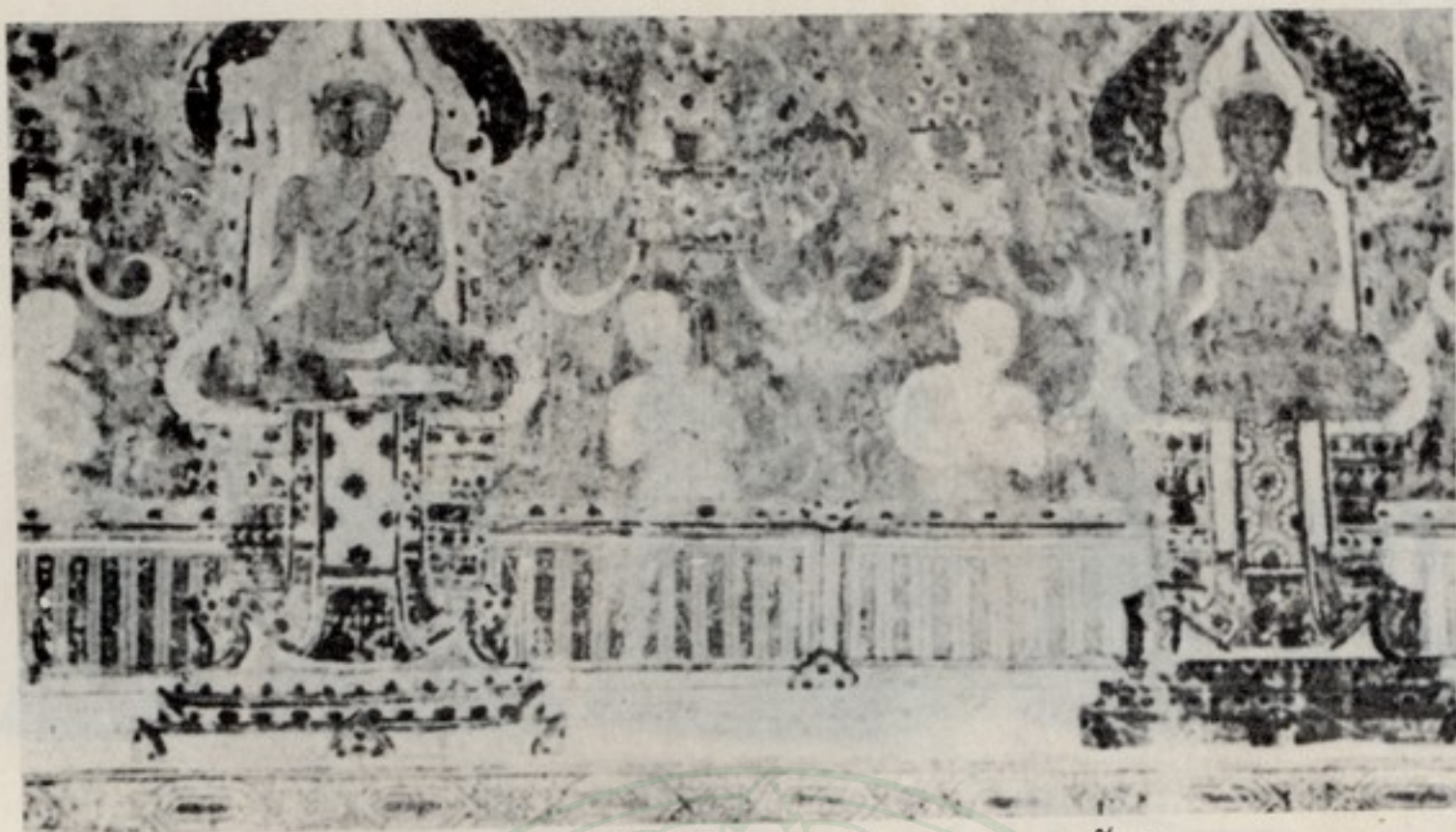

หน้าบันพระอุโบสถวัดปราสาท
Pediment of the ubosoth
of Wat Prasat.

(ล่าง) พระอุโบสถแบบสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา
ในวัดปราสาท ตำบลบางกร่าง อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี
The ubosoth of Wat Prasat in Ayudhya style.

ภาพเขียนสี จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา ในพระอุโบสถวัดปราสาท
Mural painting of Ayudhya style in the ubosoth of Wat Prasat.

ภาพเขียนสี
จิตรกรรมฝาผนัง
ในพระอุโบสถ
วัดปราสาท
คำบลงกร่าง
อำเภอเมืองนนทบุรี
จังหวัดนนทบุรี
กันซ้าย-
เรื่องพรหมนารท
ชาดก
กันขวา-
เทวดายืนแท่น
Mural painting of
Ayudhya style in
the ubosoth of
Wat Prasat.

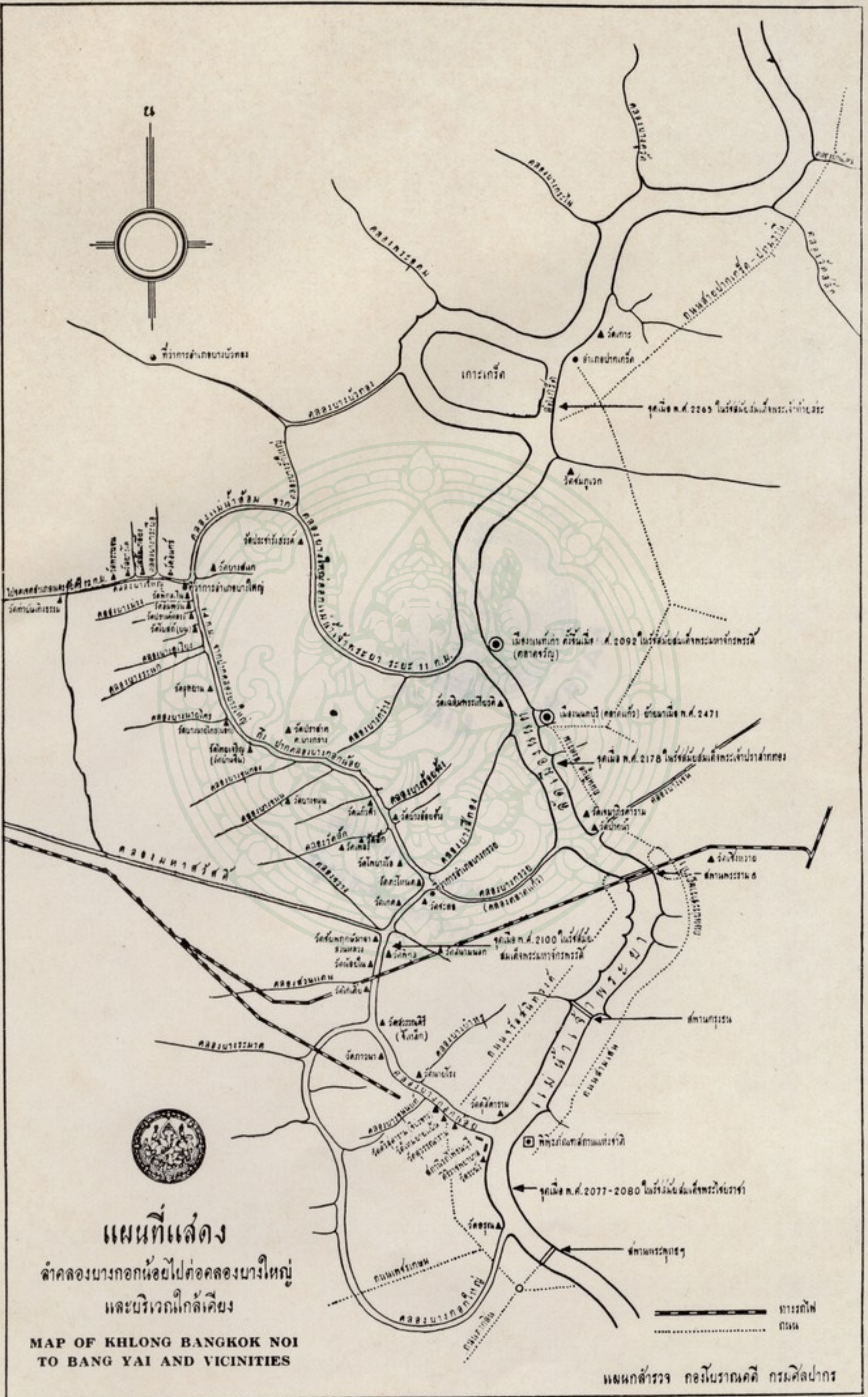

พระพุทธรูปสำริดแบบและสมัยต่าง ๆ ในวัดปรangkหลวง
Bronze Buddha images at wat Prang Luang.

พระปรangkแบบสมัยอยุธยา และพระอุโบสถ
วัดปรangkหลวง กำปงบางม่วง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
The prang and ubosoth of Ayudhya style
at Wat Prang Luang.

พัฒนาการเยาวชนไทย

"การพัฒนาเยาวชน"

ไทย

คุณพัฒนา ศรีเกตุสุธา

อายุ ๑ ปี

บนแผ่นภาพ ที่บ่งบอกความหมายถึงความรักในความเป็นคนไทย ประเพณีไทย
อันดีงามที่ต้องจรรโลงไว้

กับสีส่น ที่บ่งบอกอารมณ์อันละเอียดอ่อนบริสุทธิ์ แต้มแต่งให้มีชีวิตชีวาดูจความ
เป็นจริง

ในความคิด ความสามารถ จากพัฒนาการของเยาวชนผู้บริสุทธิ์เหล่านี้ คือ รากฐาน
ของประชาชนที่ดี มีคุณภาพต่อไปในวันข้างหน้า

ธนาคารไทยพาณิชย์ตระหนักในบทบาทของธนาคารในการสร้างและวางรากฐาน
เพื่อพัฒนาการเยาวชนไทย

ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด
THE SIAM COMMERCIAL BANK, LTD.

ธนาคารไทยแห่งแรก
มั่นคงด้วยรากฐาน บริการด้วยน้ำใจ